

SUMER:

De geboorte van de beschaving

Deel 3 van 3

MJ van Hagen

SUMER:

De geboorte van de beschaving

Copyright © 2026 MJ van Hagen

Auteur: MJ van Hagen

Website: <https://rinusvanhagen.nl>

Uitgever: Historisch Onderzoek

ISBN: 9789403924205

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Het Boek.....	7
Welkom.....	10
Kutha (Gudua) – De stad van Meslamtaea en de poort naar de onderwereld..	16
Archeologisch onderzoek naar Kutha (Tell Ibrahim).....	19
Kutha tijdens de Derde Dynastie van Ur.....	24
Kutha tijdens de Oud-Babylonische periode	30
Kutha tijdens de Kassitische periode.....	36
Kutha tijdens de IJzertijd: van het Nieuw-Assyrische Rijk tot de Hellenistische wereld.....	43
Kutha in religieuze tradities en het culturele geheugen van het Oude Nabije Oosten	49
Sippar – De stad van de zonnegod Šamaš.....	56
De lange bewoningsgeschiedenis van Sippar	62
Sippar tijdens de Vroege Bronstijd	70
Sippar tijdens het Akkadische Rijk.....	74
Sippar tijdens de Midden-Bronstijd I (ca. 1900–1820 v.Chr.)	80
Sippar tijdens de Midden-Bronstijd II (ca. 1820–1587 v.Chr.).....	86
Sippar tijdens de Late Bronstijd: Kassitische overheersing en de Elamitische verovering	90
Sippar tijdens de IJzertijd: de heropleving onder Nebukadnezar I en de crisis van de elfde eeuw v.Chr.....	93
Sippar tijdens de Nieuw-Assyrische en Nieuw-Babylonische periode.....	100
De Achaemenidische periode: Sippar onder Perzisch gezag.....	107
Speculaties, tradities en historische interpretaties rond Sippar.....	115
Archeologisch onderzoek naar Sippar	124
Heersers van Sippar: tussen mythe en geschiedenis	135
Der: grensstad tussen Sumer en Elam	144
Vroege Bronstijd: Der als grensstad en religieus centrum	152
Der tijdens de Derde Dynastie van Ur.....	160

Der tijdens de Midden-Bronstijd.....	169
Der tijdens de IJzertijd.....	179
Archeologisch onderzoek naar Der.....	187
Akshak: een noordelijke grensstad van Sumer en Akkad	196
Politieke geschiedenis van Akshak.....	205
De locatie van Akshak	218
Akkad: de verdwenen hoofdstad van het eerste wereldrijk	225
Akkad in de schriftelijke bronnen: een hoofdstad die eeuwenlang voortleefde	237
De zoektocht naar de verdwenen stad Akkad.....	250
Archeologie van het Akkadische Rijk.....	264
Datering en periodisering van de Akkadische periode	276
De koningen van het Akkadische Rijk	287
Kunst en beeldcultuur in het Akkadische Rijk.....	300
Taal en schrift in het Akkadische Rijk.....	311
Enheduanna: de eerste bekende dichter uit de wereldgeschiedenis	323
Ešnunna: een strategische stad tussen Sumer en de oostelijke hooglanden	334
De vroege geschiedenis van Ešnunna	343
Ešnunna tijdens de Derde Dynastie van Ur (Ur III)	353
Ešnunna tijdens de Midden-Bronstijd: de opkomst van een regionaal koninkrijk	366
Ešnunna in de Midden-Bronstijd: diplomatie, oorlog en de strijd om de macht in Mesopotamië.....	377
Ešnunna in de Late Bronstijd: handelsknooppunt tussen Mesopotamië en Elam.....	390
Archeologisch onderzoek van Ešnunna (Tell Asmar)	402
De Abu-tempel van Ešnunna: religie, architectuur en de beroemde Tell Asmar-beelden	411
Mari: metropool aan de Eufraat en schakel tussen Mesopotamië en Syrië.....	423
De naam Mari: oorsprong en religieuze betekenis	436
Mari tijdens de Vroege Bronstijd: de stichting van een handelsmetropool.....	444

Het Tweede Koninkrijk van Mari: wederopbouw en stedelijke vernieuwing	456
De oorlogen tussen Mari en Ebla: strijd om de hegemonie in Syrië	467
De verwoesting van Mari door Sargon van Akkad	478
De ontdekking van Mari: een van de grootste archeologische doorbraken van de twintigste eeuw.....	488
Hamazi: een raadselachtig koninkrijk uit de Vroegdynastieke periode.....	502
Hamazi tijdens de Vroege Bronstijd	509
Hamazi tijdens de Vroegdynastieke periode	520
Hamazi tijdens de Akkadische periode	531
Hamazi tijdens de Ur III-periode.....	544
De locatie van Hamazi: een blijvend archeologisch raadsel.....	556
Heersers van Hamazi	566
Van de steden naar de geschiedenis van Sumer	580
De geschiedenis van Sumer: van de eerste dorpen tot de Babylonische overheersing	582
De Ubaid-periode: de fundamenteën van de Sumerische beschaving.....	594
De Uruk-periode: de geboorte van de stedelijke beschaving.....	607
De Vroegdynastieke periode: de opkomst van koningen en stadstaten	620
De Eerste Dynastie van Lagash: de eerste territoriale grootmacht van Sumer.....	632
Het Akkadische Rijk: de eerste territoriale grootmacht van Mesopotamië.....	645
De Gutische periode: de overgang tussen twee Mesopotamische grootrijken	659
De ondergang van Sumer en de overdracht van haar culturele erfenis	670
De Sumerische cultuur: samenleving, gezin en dagelijks leven.....	683
Huwelijk, seksualiteit en gezinsleven in de Sumerische samenleving.....	698
Taal en schrift: de uitvinding die de geschiedenis veranderde.....	710
Religie: de kosmische orde van de Sumerische wereld	724
De godenwereld van Sumer	739
Kosmologie: het Sumerische wereldbeeld	753
Tempels en tempelorganisatie.....	767
Begrafenisrituelen en de Sumerische visie op de dood.....	780

Landbouw en jacht: de economische basis van de Sumerische beschaving	794
Kunst: de visuele cultuur van de Sumerische beschaving.....	809
Architectuur: bouwen aan de eerste steden van de wereld.....	826
Wiskunde: de geboorte van het exacte denken.....	842
Economie en handel: het internationale netwerk van de Sumerische beschaving	861
Handel met de Indusbeschaving: de vroegste intercontinentale handelsverbindingen.....	875
Geld, krediet en schulden: de financiële fundamenteën van de Sumerische economie.....	889
Het leger van Sumer: oorlog, macht en de vorming van de eerste georganiseerde legers	904
Slotwoord – Deel III.....	916
Index.....	919
Personenindex.....	938
Koningen Sumer.....	942
Chronologisch overzicht van de geschiedenis van Sumer en Mesopotamië ...	943
Literatuurlijst	947
Notities.....	967

HET BOEK

Waarom ik dit boek wilde schrijven

Er zijn boeken die je schrijft omdat een onderwerp je interesseert, en er zijn boeken die je schrijft omdat je ervan overtuigd bent dat het verteld móét worden. Voor mij behoort *Sumer: De geboorte van de beschaving* zonder twijfel tot die laatste categorie.

Tijdens mijn studie, mijn onderzoek en de colleges die ik geef over Mesopotamië en het spijkerschrift merkte ik steeds opnieuw dat veel mensen wel weten dat het schrift in Mesopotamië ontstond, maar nauwelijks beseffen hoe ingrijpend de betekenis van de Sumerische beschaving werkelijk is geweest. Vaak wordt Sumer slechts kort behandeld als de voorgeschiedenis van Babylonië of Assyrië, terwijl juist hier de eerste steden verrezen, het schrift werd ontwikkeld en de fundamenteën werden gelegd voor bestuur, religie, economie, wetenschap en cultuur. Hoe meer ik mij in de bronnen verdiepte, hoe sterker mijn overtuiging werd dat Sumer een veel uitgebreidere en toegankelijker behandeling verdient.

Vanaf het begin stond daarom één doel centraal: ik wilde geen boek schrijven dat uitsluitend bestaat uit een chronologisch overzicht van koningen, oorlogen en dynastieën. Zulke gebeurtenissen vormen uiteraard een belangrijk onderdeel van de geschiedenis, maar zij vertellen slechts een deel van het verhaal. Beschaving wordt immers niet alleen gemaakt door heersers, maar vooral door de mensen die iedere dag hun samenleving opbouwden en in stand hielden. Boeren die de irrigatiekanalen onderhielden, ambachtslieden die tempels en paleizen bouwden, handelaren die verre handelsroutes bevoeren, schrijvers die duizenden kleitabletten beschreven, priesters die rituelen uitvoerden en gezinnen die hun kinderen opvoedden binnen de eerste steden van de wereld waren de werkelijke dragers van de Sumerische samenleving.

Juist daarom nemen de **cultuurhistorische reconstructies van het dagelijks leven** een bijzondere plaats in dit boek in. In de reeks "**Een dag uit het leven van...**" reist de lezer terug naar verschillende momenten uit de geschiedenis van Sumer. Hij wandelt door de levendige straten van Uruk tijdens de stedelijke revolutie, volgt een jonge leerling in een scribenschool, helpt een boer bij het onderhouden van de irrigatiekanalen, reist mee met een handelaar over de Eufraat, woont een religieuze processie bij in Nippur of kijkt mee over de schouder van een pottenbakker, metaalbewerker of priester. Deze reconstructies zijn geen historische fictie, maar zorgvuldig opgebouwd uit archeologische vondsten, spijkerschriftteksten, landschapsreconstructies en de resultaten van modern wetenschappelijk onderzoek. Zij vormen een brug

tussen de wetenschap en de verbeelding en maken zichtbaar hoe mensen werkelijk leefden, werkten, geloofden en dachten.

Ik geloof namelijk dat geschiedenis pas echt betekenis krijgt wanneer wij ons kunnen verplaatsen in de mensen van het verleden. Een kleitablet wordt veel meer dan een administratief document wanneer je begrijpt welke schrijver het in zijn handen hield. Een tempel krijgt een andere betekenis wanneer je je kunt voorstellen hoe priesters daar dagelijks hun rituelen uitvoerden. Een irrigatiekanaal wordt meer dan een archeologisch object wanneer je beseft hoeveel arbeid nodig was om het water ieder jaar opnieuw naar de akkers te leiden. Door de geschiedenis vanuit het perspectief van gewone mensen te vertellen, hoop ik de wereld van Sumer dichterbij te brengen dan een traditionele politieke geschiedenis ooit zou kunnen.

Daarnaast wilde ik een brug slaan tussen de wetenschappelijke wereld en een breed geïnteresseerd publiek. De afgelopen decennia hebben archeologische opgravingen, nieuwe dateringsmethoden en duizenden opnieuw bestudeerde spijkerschriftteksten ons beeld van de vroegste beschaving ingrijpend veranderd. Veel van deze kennis is echter verspreid over gespecialiseerde wetenschappelijke publicaties en daardoor minder toegankelijk voor een breder publiek. Mijn ambitie was om deze inzichten samen te brengen in één omvangrijk werk dat wetenschappelijk verantwoord is, maar tegelijkertijd prettig leesbaar blijft.

Als cultuurhistoricus ben ik ervan overtuigd dat geschiedenis veel meer is dan een verzameling feiten en jaartallen. Geschiedenis gaat over mensen, over ideeën, over veranderingen en over de manier waarop samenlevingen zich ontwikkelen. Daarom heb ik geprobeerd de lezer niet alleen kennis te laten maken met de grote gebeurtenissen uit de Sumerische geschiedenis, maar vooral ook met de leefwereld van de mensen die deze beschaving vormgaven. Ik wil dat de lezer zich niet alleen herinnert wanneer Uruk haar grootste bloei bereikte of wanneer het spijkerschrift ontstond, maar ook hoe het moet hebben gevoeld om meer dan vijfduizend jaar geleden door de stoffige straten van een Sumerische stad te lopen.

Dit boek is daarom meer dan een geschiedenis van Sumer. Het is een cultuurhistorische reconstructie van de geboorte van de beschaving zelf. Het laat zien hoe uit kleine landbouwgemeenschappen de eerste steden ontstonden, hoe nieuwe vormen van bestuur en religie zich ontwikkelden en hoe de uitvinding van het schrift de menselijke geschiedenis voorgoed veranderde. Bovenal wil het de mensen achter deze ontwikkelingen opnieuw een stem geven.

Ik hoop dat dit boek de lezer niet alleen nieuwe kennis biedt, maar ook verwondering. Verwondering over de creativiteit, het doorzettingsvermogen en de inventiviteit van de mensen die duizenden jaren geleden de fundamenten

legden van de wereld waarin wij vandaag leven. Want hoewel de steden van Sumer al millennia onder het stof van Zuid-Mesopotamië verborgen liggen, leeft hun nalatenschap nog altijd voort. In iedere geschreven tekst, in iedere stad, in ieder bestuursstelsel en in iedere poging om kennis vast te leggen en door te geven, klinkt nog altijd een echo door van de eerste beschaving.

Dat is de reden waarom ik dit boek wilde schrijven.

*“In dit boek zijn diverse Mesopotamische spijkerschrifttekens opgenomen. Heeft dit uw belangstelling gewekt voor het oudste schrift ter wereld? Dan nodig ik u uit om ook mijn **leerboek Leer het Mesopotamische Spijkerschrift – De Sleutel tot de Talen van Sumer en Akkad** te ontdekken. Het biedt een toegankelijke en praktische inleiding tot het lezen en begrijpen van het Mesopotamische spijkerschrift.*”

WELKOM

Welkom terug

Beste lezer,

Van harte welkom bij **SUMER: De geboorte van de beschaving – Deel 3 van 3**.

Dat u dit derde en laatste deel hebt opengeslagen, betekent dat u samen met mij een lange reis hebt afgelegd door duizenden jaren menselijke geschiedenis. We hebben samen de eerste landbouwgemeenschappen bezocht, de eerste dorpen zien ontstaan, de ontwikkeling van steden gevolgd en stap voor stap de geboorte van een van de meest invloedrijke beschavingen uit de wereldgeschiedenis onderzocht. Deze trilogie is geschreven vanuit de overtuiging dat de geschiedenis van Sumer niet slechts het verhaal is van een verdwenen volk uit het Oude Nabije Oosten, maar het verhaal van ons allemaal. In de vlakten tussen de Eufraat en de Tigris ontstonden ideeën, technieken en maatschappelijke structuren die uiteindelijk hun weerslag vonden in vrijwel iedere latere beschaving.

Dit derde deel vormt het sluitstuk van die geschiedenis. Waar de eerste twee delen vooral de ontwikkeling van Sumer volgden, richten wij ons nu op de blijvende erfenis van de Sumerische beschaving en op de manier waarop haar uitvindingen en ideeën voortleefden in latere rijken en uiteindelijk hun weg vonden naar de moderne wereld.

Voordat wij aan deze laatste etappe beginnen, is het zinvol kort terug te kijken op de weg die wij samen hebben afgelegd.

Terugblik op Deel 1

Het eerste deel begon lang voordat er sprake was van steden, koningen of schrift. Wij maakten kennis met het landschap van Mesopotamië en onderzochten hoe de natuurlijke omgeving het ontstaan van menselijke samenlevingen mogelijk maakte.

We volgden de overgang van jagers-verzamelaars naar de eerste landbouwers tijdens het Neolithicum en zagen hoe vaste nederzettingen ontstonden. De landbouwrevolutie veranderde niet alleen de economie, maar ook de sociale organisatie. Mensen werden afhankelijk van akkerbouw, irrigatie en veeteelt. Dorpen groeiden uit tot regionale centra en de eerste vormen van bestuur deden hun intrede.

Daarna volgden de vroege culturen van Noord- en Zuid-Mesopotamië, waaronder Hassuna, Samarra, Halaf en vooral de Ubaidcultuur. Deze

samenlevingen legden de fundamenteën waarop later de Sumerische beschaving zou worden gebouwd. De eerste tempels verschenen, gespecialiseerde ambachten ontwikkelden zich en handel bracht verschillende regio's met elkaar in contact.

Een belangrijk thema in het eerste deel was de geleidelijke overgang van eenvoudige dorpsgemeenschappen naar complexe stedelijke samenlevingen. We zagen hoe de eerste irrigatiesystemen ontstonden, hoe gemeenschappen steeds beter georganiseerd raakten en hoe religie een centrale plaats innam binnen de samenleving.

Uitgebreid werd aandacht besteed aan de natuurlijke omgeving van Zuid-Mesopotamië: de jaarlijkse overstromingen van de Eufraat en Tigris, de vruchtbare alluviale vlakten, de moerassen, de rietlanden en de enorme inspanningen die noodzakelijk waren om het water te beheersen. Zonder deze collectieve waterwerken zou de Sumerische beschaving nooit hebben kunnen ontstaan.

Vervolgens maakten wij kennis met de eerste steden, waaronder Eridu, Uruk, Ur, Nippur, Lagash, Umma, Kish en vele andere centra die later een bepalende rol zouden spelen in de geschiedenis van Sumer.

Een belangrijk hoofdstuk was gewijd aan de zogenaamde Uruk-revolutie. Tijdens deze periode veranderde de menselijke samenleving fundamenteel. Grote tempelcomplexen verrezen boven de steden, administratieve systemen ontwikkelden zich en economische specialisatie leidde tot een ongekennde groei van productie en handel.

In hetzelfde deel onderzochten we de oorsprong van het schrift. Wat begon als eenvoudige kleitokens en administratieve symbolen ontwikkelde zich langzaam tot pictografische tekens en uiteindelijk tot het beroemde spijkerschrift. Daarmee ontstond voor het eerst de mogelijkheid om informatie duurzaam vast te leggen. Geschiedenis kon voortaan worden opgeschreven.

Ook de eerste religieuze ideeën kwamen uitgebreid aan bod. We onderzochten de rol van de tempels, priesters en goden en zagen hoe religie verweven was met vrijwel ieder aspect van het dagelijks leven.

Deel 1 eindigde met het ontstaan van de eerste echte stedelijke beschaving, waarin landbouw, religie, economie, bestuur en technologie samenkwamen in een samenleving die zijn gelijke in de wereld nog niet kende.

Terugblik op Deel 2

In het tweede deel betraden we het hart van de Sumerische beschaving.

Waar het eerste deel vooral beschreef hoe Sumer ontstond, richtte het tweede deel zich op de manier waarop deze beschaving daadwerkelijk functioneerde.

We maakten kennis met het dagelijks leven van gewone mensen. Niet alleen koningen en priesters kregen een stem, maar ook boeren, ambachtslieden, handelaren, schrijvers, soldaten, vissers, herders en gezinnen.

Aan de hand van cultuurhistorische reconstructies wandelden wij door de straten van steden als Ur, Uruk, Kish, Kesh en Larsa. We bezochten markten, werkplaatsen, tempels en woonhuizen en probeerden het dagelijkse leven zo tastbaar mogelijk te reconstrueren op basis van archeologische vondsten, geschreven bronnen en moderne wetenschappelijke inzichten.

De ontwikkeling van het spijkerschrift kreeg een uitgebreide behandeling. We zagen hoe schrijvers werden opgeleid, hoe kleitabletten werden vervaardigd en hoe administratieve documenten, contracten, wetten, religieuze teksten en literaire werken werden geschreven.

Het economische systeem van Sumer werd geanalyseerd: landbouw, irrigatie, handel over land en zee, belastinginning, distributie van voedsel, loonadministratie en de centrale rol van tempels en paleizen.

Vervolgens besteedden we aandacht aan de politieke geschiedenis van de stadstaten. We maakten kennis met heersers als Enmebaragesi, Eannatum, Entemena, Lugalzagesi en vele andere historische figuren die een belangrijke rol speelden in de voortdurende machtsstrijd tussen de Sumerische steden.

Ook de opkomst van het Akkadische rijk onder Sargon de Grote en zijn opvolgers kwam uitvoerig aan bod. We onderzochten hoe de Sumerische wereld veranderde onder Akkadische overheersing en hoe de Sumerische cultuur desondanks bleef voortbestaan.

Daarna volgde de renaissance van de Derde Dynastie van Ur, waarin koningen als Ur-Nammu en Shulgi probeerden de oude Sumerische tradities nieuw leven in te blazen. Hun administratieve hervormingen, monumentale bouwprojecten en wetgeving behoren tot de indrukwekkendste prestaties uit de geschiedenis van het oude Mesopotamië.

Het tweede deel sloot af met de geleidelijke ondergang van de onafhankelijke Sumerische stadstaten. Elamitische invallen, Amoritische migraties, economische veranderingen en politieke fragmentatie maakten uiteindelijk een einde aan de zelfstandige Sumerische wereld.

Toch verdween Sumer niet werkelijk.

Juist op dat punt begint het verhaal van dit derde deel.

Wat u in Deel 3 kunt verwachten

Dit laatste deel gaat niet uitsluitend over het einde van Sumer, maar vooral over haar voortbestaan.

Beschavingen verdwijnen zelden volledig. Zij veranderen van vorm, worden opgenomen door nieuwe machten en laten sporen na die eeuwen of zelfs millennia zichtbaar blijven. Dat geldt in uitzonderlijke mate voor Sumer.

In dit deel onderzoeken we hoe de Sumerische cultuur bleef voortleven onder de Babyloniërs, Assyriërs, Perzen, Grieken en Romeinen. We bekijken hoe de Sumerische taal nog eeuwenlang als religieuze en wetenschappelijke taal werd gebruikt, vergelijkbaar met de positie die het Latijn later in Europa zou innemen.

We verdiepen ons in de indrukwekkende nalatenschap van de Sumeriërs op het gebied van rechtspraak, bestuur, economie, stedenbouw, architectuur, irrigatietechniek, astronomie, wiskunde, geneeskunde, onderwijs, religie en literatuur.

Daarnaast besteden we aandacht aan de grote archeologische ontdekkingen van de negentiende en twintigste eeuw. Hoe werden de ruïnes van Ur, Uruk, Nippur, Lagash en Eridu teruggevonden? Welke archeologen speelden daarbij een hoofdrol? Hoe werd het spijkerschrift ontcijferd? Welke spectaculaire vondsten veranderden ons beeld van de eerste beschaving?

Ook de moderne wetenschap krijgt uitgebreid aandacht. We volgen de ontwikkeling van de Assyriologie, de Sumerologie en de archeologie en bekijken hoe nieuwe technieken, zoals satellietonderzoek, DNA-analyse, isotopenonderzoek en digitale reconstructies, onze kennis van het oude Mesopotamië blijven uitbreiden.

Verder onderzoeken we hoe Sumer doorwerkt in onze eigen samenleving. Veel aspecten die wij tegenwoordig vanzelfsprekend vinden, hebben hun wortels in de eerste steden van Zuid-Mesopotamië. Denk aan geschreven administratie, georganiseerde rechtspraak, belastingheffing, beroepsspecialisatie, stedelijke planning, formeel onderwijs, internationale handel en systematische kennisoverdracht.

Ook de culturele invloed van Mesopotamië op latere religies, mythologieën en literatuur komt uitgebreid aan bod. Verhalen als de Zondvloed, de zoektocht naar onsterfelijkheid en de schepping van de mens blijken een opmerkelijk lange geschiedenis te hebben, waarin Sumerische tradities een fundamentele rol spelen.

Tot slot werpen we een blik op de hedendaagse bescherming van het Mesopotamische erfgoed. Oorlogen, plunderingen, klimaatverandering en illegale handel vormen grote bedreigingen voor archeologische vindplaatsen.

Tegelijkertijd zetten archeologen, musca en internationale organisaties zich in om dit uitzonderlijke erfgoed voor toekomstige generaties te behouden.

Een laatste reis door de bakermat van de beschaving

Dit derde deel is geen afscheid van Sumer, maar een uitnodiging om haar blijvende betekenis te ontdekken.

De geschiedenis van Sumer eindigde niet met de val van Ur of met de opkomst van Babylon. Zij leeft voort in de fundamenteën van onze beschaving. Wanneer wij vandaag schrijven, rekenen, wetten vastleggen, steden organiseren of onderwijs geven, werken we – vaak zonder het te beseffen – voort op tradities die meer dan vijfduizend jaar geleden ontstonden in de vruchtbare vlakten van Zuid-Mesopotamië.

Deze trilogie heeft geprobeerd de Sumeriërs niet alleen te presenteren als archeologische objecten of historische namen, maar als mensen van vlees en bloed: boeren die hun akkers bevoelden, schrijvers die duizenden kleitabletten beschreven, priesters die offers brachten aan de goden, ambachtslieden die indrukwekkende kunstwerken vervaardigden, kooplieden die verre handelsroutes aflegden en gezinnen die hun dagelijks leven vormgaven in de schaduw van monumentale tempels.

Hun wereld was anders dan de onze, maar tegelijk verrassend herkenbaar. Zij worstelden met macht, geloof, rechtvaardigheid, oorlog, handel, liefde, ziekte, hoop en de wens om iets blijvends achter te laten. Juist daardoor spreekt hun geschiedenis ons nog steeds aan.

Ik nodig u uit om nog één keer mee te reizen naar de steden aan de Eufraat en de Tigris. Niet om een verdwenen wereld te bezoeken, maar om de oorsprong te ontdekken van vele ideeën en instellingen die onze eigen samenleving nog altijd mede vormgeven.

Welkom in het laatste deel van **SUMER: De geboorte van de beschaving**.

Welkom bij het derde en laatste deel van SUMER: De geboorte van de beschaving.

In het voorgaande deel eindigde onze reis in de oude stad **Kish**, een van de oudste en meest invloedrijke stadstaten van het vroege Mesopotamië. Daar zagen we hoe politieke macht, koningschap en religieuze legitimiteit zich ontwikkelden in een wereld waarin de Sumerische stadstaten voortdurend met elkaar wedijverden om prestige, handelsroutes en vruchtbare landbouwgronden. Met Kish sloten we de reeks af waarin de belangrijkste Sumerische steden afzonderlijk werden behandeld en in hun historische context werden geplaatst.

In dit derde deel zetten we die reis voort. Eerst bezoeken we de laatste grote steden die nog ontbreken, zodat het geografische en culturele landschap van Sumer volledig in kaart wordt gebracht. Pas daarna verlaten we de afzonderlijke stadstaten en richten we onze blik op het grotere geheel. We zullen dieper doordringen in de geschiedenis van Sumer en Mesopotamië als beschaving: de maatschappelijke structuren, religieuze denkwereld, wetenschap, kunst, handel, rechtspraak, literatuur, architectuur en de blijvende invloed die deze eerste beschaving op de rest van de wereld heeft uitgeoefend. Daarmee vormt dit derde deel niet alleen de afronding van de trilogie, maar ook de verdieping ervan. Waar de eerste twee delen vooral de ontwikkeling van de Sumerische wereld volgden, onderzoeken we nu hoe deze beschaving haar stempel drukte op de eeuwen die volgden en uiteindelijk op de fundamenten van onze eigen samenleving.

KUTHA (GUDUA) – DE STAD VAN MESLAMTAEA EN DE POORT NAAR DE ONDERWERELD

Kutha, in de Sumerische bronnen bekend als **Gudua** (𒂍𒄣𒂍𒄣𒂍𒄣, *Gû.dug.aki*) en in het Akkadisch als **Kûtu**, behoorde tot de meest intrigerende steden van het oude Mesopotamië. De ruïnes van deze stad liggen tegenwoordig bij **Tell Ibrahim** in de Iraakse provincie Babil, ten zuiden van het moderne Bagdad. Hoewel Kutha in de moderne historiografie vaak minder aandacht krijgt dan beroemde steden als Ur, Uruk of Nippur, vervulde zij gedurende meer dan twee millennia een belangrijke religieuze en culturele functie. Archeologisch onderzoek toont aan dat de stad bewoond bleef vanaf de Akkadische periode, omstreeks het derde millennium v.Chr., tot diep in de Hellenistische tijd, toen Mesopotamië onder invloed stond van de opvolgers van Alexander de Grote. Deze uitzonderlijk lange bewoningsgeschiedenis weerspiegelt de blijvende betekenis van Kutha binnen de politieke en religieuze ontwikkelingen van het Nabije Oosten.

De strategische ligging van Kutha maakte haar tot een schakel tussen de grote stedelijke centra van centraal Babylonië. Nabij de stad lag Tell Uqair, dat door sommige onderzoekers wordt geïdentificeerd met het oude Urum. Samen vormden deze nederzettingen een belangrijk netwerk van landbouw, handel en religieuze communicatie. Zoals zoveel Mesopotamische steden was ook Kutha afhankelijk van een zorgvuldig onderhouden irrigatiesysteem. Kanalen verbonden de stad met de Eufraat en voorzagen zowel de landbouwgronden als de stedelijke bevolking van water. Rondom de stad lagen uitgestrekte akkers waarop gerst, dadelpalmen, sesam en verschillende peulvruchten werden verbouwd. Veeteelt, visserij en regionale handel vulden de economie aan, terwijl ambachtslieden aardewerk, metalen werktuigen en religieuze voorwerpen vervaardigden voor zowel de lokale bevolking als de tempels.

Wat Kutha echter werkelijk onderscheidde van andere Mesopotamische steden was haar religieuze karakter. De stad stond volledig in het teken van de god **Meslamtaea**, een oude Sumerische godheid die later nauw werd vereenzelvigd met de veel bekendere god **Nergal**. Meslamtaea behoorde tot de oudste godheden van Zuid-Mesopotamië en was oorspronkelijk verbonden met de aarde, de onderwereld en de mysterieuze krachten die zich onder het aardoppervlak bevonden. Naarmate de Mesopotamische religie zich ontwikkelde, vloeide zijn identiteit geleidelijk samen met die van Nergal, de god van oorlog, ziekte, dood en de onderwereld. Deze ontwikkeling illustreert hoe religieuze tradities in Mesopotamië voortdurend evolueerden zonder hun oudere wortels volledig los te laten. Oude goden verdwenen zelden; zij werden

opgenomen in nieuwe theologische systemen waarin hun eigenschappen werden uitgebreid of opnieuw geïnterpreteerd.

Het religieuze hart van Kutha werd gevormd door de beroemde tempel **E-Meslam**, letterlijk "Huis van Meslam". Deze tempel gold als een van de belangrijkste heiligdommen die aan Nergal waren gewijd en trok eeuwenlang priesters, pelgrims en koningen uit heel Mesopotamië. Koningen van Akkad, Babylon en Assyrië lieten inscripties achter waarin zij melding maakten van restauraties aan het heiligdom, offers aan Meslamtaea of Nergal en schenkingen aan de tempelgemeenschap. Dat opeenvolgende dynastieën zich verantwoordelijk voelden voor het onderhoud van E-Meslam onderstreept de buitengewone religieuze status van Kutha. Het heiligdom fungeerde niet alleen als plaats van eredienst, maar ook als economisch centrum waar landbouwgronden werden beheerd, voorraden werden opgeslagen, administratieve archieven werden bijgehouden en gespecialiseerde ambachtslieden werkzaam waren.

Binnen de Mesopotamische religieuze belevingswereld kreeg Kutha bovendien een bijna mythische betekenis als stad die nauw verbonden was met de onderwereld. De aanwezigheid van Nergal maakte de stad tot een symbolische grens tussen de wereld van de levenden en het rijk van de doden. Priesters die in E-Meslam dienden hielden zich niet uitsluitend bezig met dagelijkse tempelrituelen, maar speelden ook een rol bij zuiveringsrituelen, bezweringen tegen ziekten en ceremonies die de goddelijke orde moesten herstellen wanneer epidemieën, oorlogen of natuurrampen de samenleving bedreigden. In de Mesopotamische gedachtewereld waren ziekte en rampspoed immers niet louter natuurlijke verschijnselen, maar uitingen van een verstoorde relatie tussen mensen en goden. Juist daarom kreeg de cultus van Nergal een centrale plaats in perioden van politieke onrust of epidemieën.

Archeologische opgravingen in Tell Ibrahim hebben weliswaar minder monumentale resten opgeleverd dan beroemde steden als Ur of Uruk, maar de vondsten bevestigen het langdurige karakter van de bewoning. Fragmenten van tempelmuren, administratieve kleitabletten, aardewerk, zegelfdrukken en religieuze objecten tonen aan dat Kutha gedurende vele eeuwen een levendig centrum bleef. De geschreven bronnen uit Babylonië en Assyrië vullen dit archeologische beeld aan. Zij vermelden de stad herhaaldelijk als religieus centrum, als plaats waar priesters werden opgeleid en als heiligdom dat door koningen werd bezocht om de gunst van Nergal af te smeken vóór militaire campagnes of tijdens perioden van crisis.

Ook na de politieke neergang van de Sumerische stadstaten bleef Kutha haar betekenis behouden. Onder de Babyloniërs bleef E-Meslam functioneren als een belangrijk religieus centrum en ook de Assyrische vorsten schonken aandacht aan de tempel. Zelfs tijdens de Perzische en Hellenistische overheersing bleef de stad bewoond, hoewel haar politieke invloed geleidelijk

afnam. De voortzetting van de bewoning tot in de Hellenistische periode laat zien dat religieuze centra in Mesopotamië vaak een veel langere levensduur hadden dan de politieke machten die hen oorspronkelijk hadden gesticht.

Kutha vormt daarmee een treffend voorbeeld van de continuïteit die de Mesopotamische beschaving kenmerkte. Dynastieën kwamen en gingen, talen veranderden, rijken verrezen en stortten weer in, maar heilige plaatsen als E-Meslam bleven eeuwenlang een ankerpunt voor religieuze tradities en collectieve herinnering. De stad herinnert eraan dat de geschiedenis van Mesopotamië niet uitsluitend werd geschreven door machtige koningen en grote veldslagen, maar ook door tempels, priesters en gelovigen die generaties lang dezelfde rituelen uitvoerden en daarmee de culturele identiteit van het land levend hielden. Kutha was niet de grootste stad van Sumer, maar wel een van de meest betekenisvolle religieuze centra, waar de oude Sumerische tradities bleven voortbestaan lang nadat de politieke macht van Sumer zelf tot het verleden was gaan behoren.

Archeologisch onderzoek naar Kutha (Tell Ibrahim)

De resten van het oude Kutha bevinden zich tegenwoordig bij **Tell Ibrahim** in de provincie Babil in Irak. De stad lag op de rechteroever van een oostelijke tak van de bovenloop van de Eufraat, ten noorden van Nippur en ongeveer veertig kilometer ten noordoosten van het oude Babylon. Deze ligging was allesbehalve toevallig. Zoals vrijwel alle grote steden van Zuid-Mesopotamië ontwikkelde Kutha zich langs een uitgebreid netwerk van rivieren en kunstmatige kanalen die de vruchtbare alluviale vlakten met elkaar verbonden. Het water vormde de levensader van de stad: het voedde de landbouw, maakte transport mogelijk en verbond Kutha met andere belangrijke centra van Sumer en Babylonië. Tegenwoordig is van deze waterwegen weinig meer zichtbaar. De oude rivierlopen zijn opgedroogd of door eeuwenlange sedimentatie verdwenen, maar hun voormalige aanwezigheid is nog altijd herkenbaar in het landschap en speelt een belangrijke rol bij de reconstructie van de historische geografie van Mesopotamië.

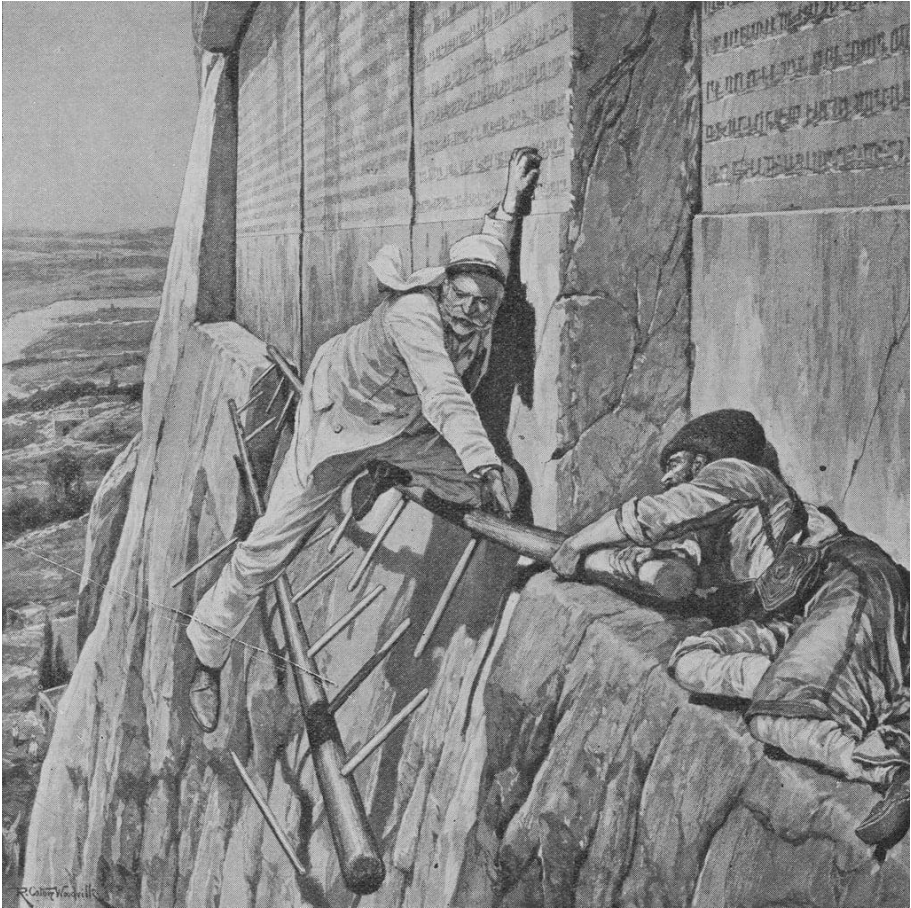
Het archeologische terrein bestaat uit twee afzonderlijke nederzettingshuvels, zogenoemde *tells*, die door eeuwenlange opeenhoping van menselijke bewoning zijn ontstaan. De grootste heuvel heeft een opvallende halvemaa nvorm en strekt zich uit over ongeveer anderhalve kilometer. In de binnenbocht van deze halve maan ligt een kleinere tell, waardoor het gehele complex een karakteristieke vorm heeft die vanuit de lucht goed herkenbaar is. Tussen beide verhogingen loopt de droge bedding van een oud kanaal. Archeologen gaan ervan uit dat dit kanaal ooit deel uitmaakte van het omvangrijke irrigatienetwerk dat de steden van Babylonië met de Eufraat verbond. Mogelijk betreft het de oude Shatt en-Nil, hoewel sommige onderzoekers denken aan het kanaal Irninna. Welke identificatie uiteindelijk juist blijkt te zijn, is minder belangrijk dan de constatering dat Kutha volledig was geïntegreerd in het complexe hydraulische systeem waarop de Mesopotamische beschaving was gebouwd. Zonder deze zorgvuldig onderhouden waterwegen had een stad van deze omvang eenvoudigweg niet kunnen bestaan.

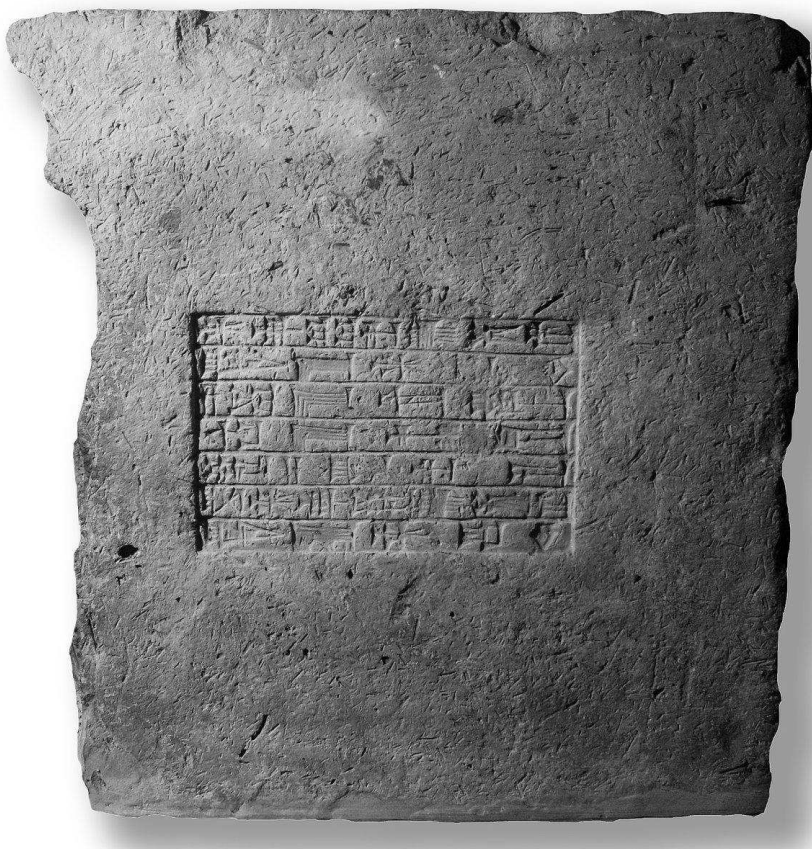
De wetenschappelijke belangstelling voor Kutha ontstond in de negentiende eeuw, een periode waarin Europese geleerden en ontdekkingsreizigers steeds intensiever op zoek gingen naar de verdwenen steden uit de Bijbel en de klassieke oudheid. Een van de eerste onderzoekers die Tell Ibrahim bezocht was de Britse officier en oriëntalist **Henry Creswicke Rawlinson**, die in 1845 het terrein verkende. Rawlinson verwierf later wereldfaam door zijn bijdrage aan de ontcijfering van het spijkerschrift, maar tijdens zijn bezoek aan Kutha hield hij zich vooral bezig met het identificeren van de ruïnes. Hij trof een baksteen aan waarop de naam van de Nieuw-Babylonische koning

Nebukadnezar II stond vermeld, samen met een verwijzing naar de stad Kutha. Hoewel niet met zekerheid kan worden vastgesteld dat deze steen zich nog op zijn oorspronkelijke locatie bevond – hergebruik van bouw materiaal was in Mesopotamië immers zeer gebruikelijk – vormde de vondst een belangrijke aanwijzing voor de identificatie van de site.

Ook **George Smith**, de ontdekker van het Babylonische Zondvloedverhaal, bezocht de ruïnes tijdens zijn reizen door Mesopotamië. Zijn observaties vormden een waardevolle aanvulling op de eerste beschrijvingen van de site en droegen ertoe bij dat Kutha geleidelijk een vaste plaats kreeg binnen het groeiende wetenschappelijke onderzoek naar de beschavingen van het Tweestromenland.

De eerste daadwerkelijke opgravingen vonden plaats in 1881 onder leiding van **Hormuzd Rassam**, een Iraaks-Britse archeoloog die eerder al belangrijke ontdekkingen had gedaan in Nineveh, Sippar en andere Mesopotamische steden. Zijn werkzaamheden in Kutha duurden slechts vier weken en waren naar moderne maatstaven beperkt van omvang. De archeologie stond destijds nog in de kinderschoenen en systematische documentatie, stratigrafisch onderzoek en nauwkeurige registratie van vondstcontexten waren nog nauwelijks ontwikkeld. Toch leverde Rassams expeditie enkele opmerkelijke resultaten op. Hij bracht een aantal kommen aan het licht met Hebreeuwse en Aramese inscripties, evenals enkele kleitabletten die tegenwoordig worden bewaard in het British Museum. Daarnaast ontdekte hij op de kleinere tell een verwaarloosd gebouw dat lokaal bekendstond als het Mausoleum van Abraham. Hoewel deze identificatie historisch niet kan worden bevestigd, liet Rassam het bouwwerk schoonmaken en beschreef hij het uitvoerig in zijn reisverslagen.

Zijn waarnemingen vormen nog altijd een waardevolle bron voor de geschiedenis van de site in de negentiende eeuw.

Tijdens dezelfde opgravingen werden opnieuw bakstenen van Nebukadnezar II gevonden. Ook Rassam twijfelde echter of deze stenen oorspronkelijk tot Kutha hadden behoord. In Mesopotamië werden monumentale bakstenen regelmatig uit oudere ruïnes gehaald om nieuwe gebouwen, dijken of religieuze monumenten op te trekken. Daardoor kunnen dergelijke inscripties aanwijzingen geven over politieke invloed of restauratieactiviteiten, maar zij vormen niet altijd sluitend bewijs voor de oorspronkelijke bouwlocatie. Deze problematiek illustreert een van de grootste uitdagingen binnen de Mesopotamische archeologie: veel steden zijn gedurende duizenden jaren herbouwd, geplunderd, verlaten en opnieuw gebruikt, waardoor archeologische contexten vaak sterk verstoord zijn geraakt.

Opmerkelijk genoeg heeft Tell Ibrahim slechts een zeer beperkte hoeveelheid spijkerschrifttabletten opgeleverd. De weinige exemplaren die tijdens de opgravingen van Rassam werden gevonden bevinden zich tegenwoordig in de collectie van het British Museum. Sommige onderzoekers vermoeden zelfs dat een deel van deze tabletten mogelijk afkomstig is van Tell Egraineh, een nabijgelegen locatie waar Rassam in dezelfde periode eveneens werkzaam was. Hierdoor blijft onzeker welke teksten daadwerkelijk uit Kutha afkomstig zijn. Desondanks zijn in de loop van de twintigste en eenentwintigste eeuw verschillende kleitabletten op de internationale antiekmarkt verschenen die op grond van hun inhoud of herkomst met Kutha in verband worden gebracht. Het merendeel dateert uit de Achaemenidische periode, toen Mesopotamië deel uitmaakte van het Perzische rijk. Daarnaast zijn enkele tabletten bekend uit de Oud-Akkadische periode en één exemplaar uit de Oud-Babylonische tijd. Hoewel hun archeologische context vaak verloren is gegaan, bevestigen zij dat Kutha gedurende zeer lange tijd een administratief en religieus centrum bleef waarin geschreven documentatie een belangrijke rol speelde.

De archeologische kennis van Kutha blijft daardoor onvolledig. Anders dan steden als Ur, Uruk of Nippur is Tell Ibrahim nooit op grote schaal en met moderne onderzoeksmethoden opgegraven. Toch wijzen de bestaande gegevens erop dat de stad gedurende meer dan twee millennia onafgebroken deel uitmaakte van het Mesopotamische cultuurlandschap. Iedere baksteen met een koninklijke inscriptie, ieder fragment van een tempelmuur en ieder kleitablet draagt bij aan het langzaam reconstrueren van een stad die ooit een van de belangrijkste religieuze centra van Babylonië vormde. Kutha herinnert ons eraan dat de geschiedenis van Mesopotamië niet uitsluitend wordt geschreven door spectaculaire paleizen of rijk gevulde koningsgraven, maar evenzeer door bescheiden archeologische resten die gezamenlijk het verhaal vertellen van een samenleving die duizenden jaren lang stand wist te houden aan de oevers van de Eufraat.

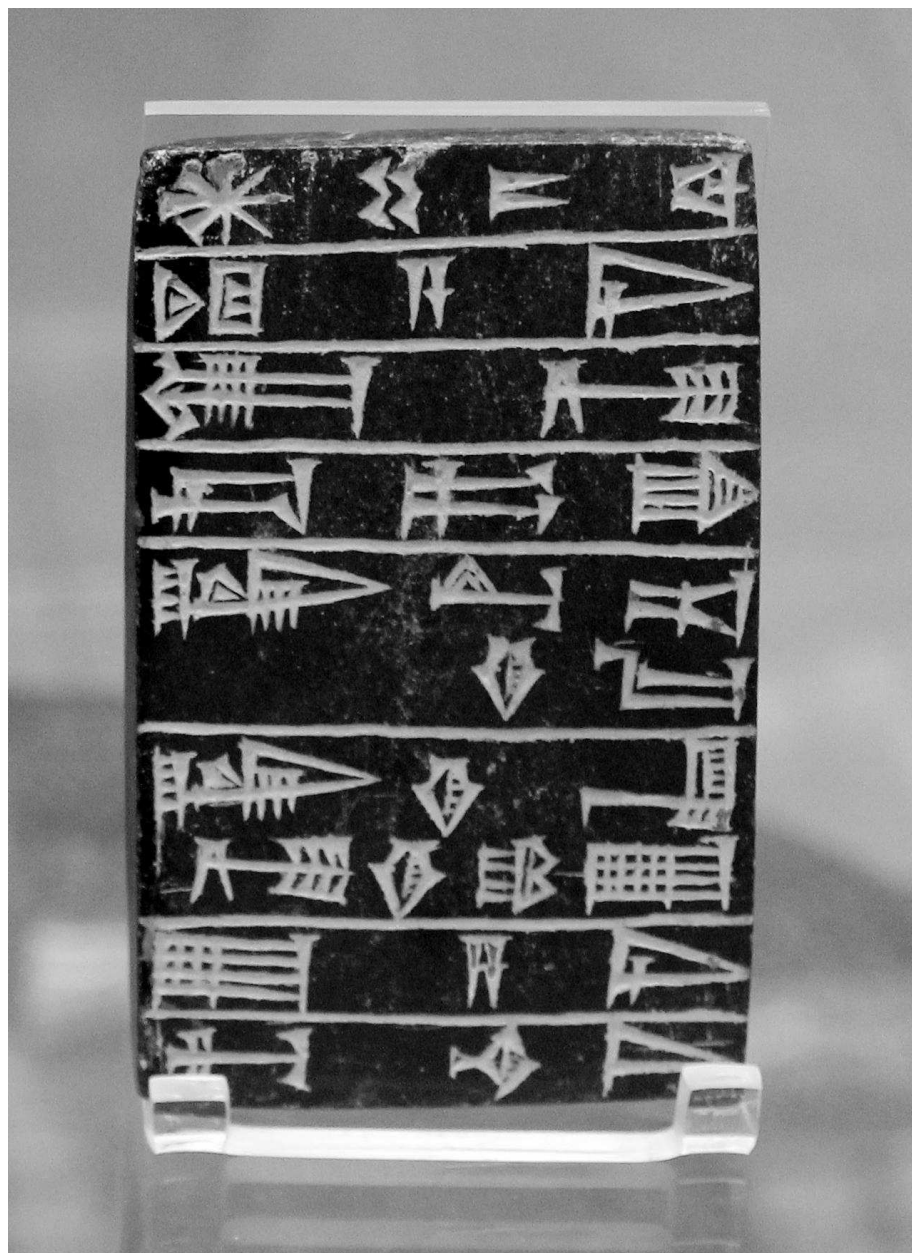
Kutha tijdens de Derde Dynastie van Ur

De opkomst van de **Derde Dynastie van Ur** (ca. 2112–2004 v.Chr.) luidde een periode in waarin de politieke eenheid van Zuid-Mesopotamië opnieuw werd hersteld na de instorting van het Akkadische Rijk en de daaropvolgende overheersing door de Gutiërs. Onder koningen als **Ur-Nammu**, **Shulgi**, **Amar-Sin**, **Su-Sin** en **Ibbi-Sin** beleefde Mesopotamië een culturele, economische en bestuurlijke bloeiperiode die door historici vaak wordt aangeduid als de Sumerische renaissance. Hoewel de hoofdstad zich in Ur bevond, werd het rijk gedragen door een netwerk van oude steden waarvan de religieuze betekenis zorgvuldig werd onderhouden. Kutha behoorde tot deze heilige centra en bleef een onmisbare schakel binnen de religieuze infrastructuur van het rijk.

Een belangrijke bron voor de geschiedenis van Kutha in deze periode is een funderingstabelt van koning **Shulgi** (ca. 2094–2047 v.Chr.), de tweede en wellicht invloedrijkste vorst van de Derde Dynastie van Ur. Dit tablet, dat eeuwen later in Nineveh werd teruggevonden, vermeldt dat Shulgi opdracht gaf tot de bouw of restauratie van de beroemde tempel **E-Meslam**, het heiligdom van de god **Nergal** in Kutha. De inscriptie luidt in vertaling:

"Shulgi, de machtige, koning van Ur en van de vier windstreken, bouwer van E-Meslam, het huis van de krijger van de onderwereld, de tempel van de god Nergal, zijn heer, in Kutha."

Deze korte tekst bevat een schat aan historische informatie. Allereerst bevestigt zij dat E-Meslam aan het begin van de eenentwintigste eeuw v.Chr. nog altijd tot de voornaamste tempels van Mesopotamië behoorde. Daarnaast laat de inscriptie zien hoe de koningen van Ur zich presenteerden als beschermers van de oude religieuze tradities. Het onderhouden en vernieuwen van tempels was veel meer dan een bouwkundig project; het was een politieke en religieuze plicht waarmee de koning zijn verantwoordelijkheid tegenover de goden zichtbaar maakte. Door de heiligdommen van de belangrijkste steden te herstellen, bevestigde hij niet alleen zijn gezag over het rijk, maar ook zijn rol als bemiddelaar tussen de goddelijke en menselijke wereld.

Opmerkelijk is dat Shulgi in deze funderingsinscriptie nog uitsluitend als koning wordt aangeduid en niet als god. Later in zijn lange regeerperiode liet hij zich, net als de Akkadische koning Naram-Sin vóór hem, officieel vergoddelijken en werd zijn naam voorafgegaan door het spijkerschriftteken voor goddelijkheid. Het ontbreken van deze goddelijke titel maakt het waarschijnlijk dat het tablet dateert uit de eerste regeringsjaren van Shulgi, toen hij zich nog vooral profileerde als een krachtige vorst die de erfenis van zijn vader Ur-Nammu voortzette. De restauratie van E-Meslam kan daarom worden gezien als onderdeel van een breder programma waarmee de jonge koning zijn legitimiteit wilde versterken door de grote cultuscentra van Mesopotamië nieuw aanzien te geven.

Tijdens de regering van Shulgi bereikte het administratieve apparaat van de Derde Dynastie van Ur een ongekend niveau van organisatie. Tienduizenden kleitabletten uit deze periode tonen een samenleving waarin belastingen, landbouwproductie, handelsstromen, arbeid, tempelvoorraden en bouwprojecten tot in de kleinste details werden geregistreerd. Ook Kutha maakte deel uit van dit omvangrijke economische netwerk. De stad leverde niet alleen religieuze diensten, maar was eveneens betrokken bij de distributie van grondstoffen, voedselvoorraden en gespecialiseerde ambachtsproducten die door het centrale bestuur werden gecoördineerd. Tempels zoals E-Meslam functioneerden daarbij als economische instellingen met eigen landbouwgronden, magazijnen, werkplaatsen en administratieve archieven.

De economische samenhang van het rijk blijkt eveneens uit de bouwactiviteiten die onder Shulgi werden uitgevoerd in **Tummal**, een belangrijk religieus

complex nabij Nippur dat nauw verbonden was met de cultus van Enlil en Ninlil. Voor de bouw van een groot paleis en andere monumentale gebouwen werden materialen uit uiteenlopende steden aangevoerd. Historische bronnen vermelden dat bouwmaterialen afkomstig waren uit onder meer **Babylon, Kutha en Adab**. Deze gegevens illustreren de uitzonderlijke logistieke organisatie van het Ur III-rijk. Steen, hout, bakstenen, bitumen en andere bouwmaterialen werden over grote afstanden vervoerd via een fijnmazig netwerk van rivieren en kanalen. Dat Kutha aan deze omvangrijke bouwprojecten bijdroeg, laat zien dat de stad niet slechts een religieus centrum was, maar ook economisch volledig geïntegreerd was in het staatsapparaat van de Derde Dynastie van Ur.

De voortdurende investeringen in tempels als E-Meslam weerspiegelen tevens de nauwe verwevenheid van religie en bestuur binnen de Ur III-staat. Voor de koningen van Ur was het onderhouden van de cultus van Nergal niet uitsluitend een daad van vroomheid. Door de oude heilgdommen te restaureren en priesterschappen te ondersteunen, verzekerden zij zich van de loyaliteit van de lokale elites en onderstreepten zij de continuïteit tussen hun eigen dynastie en de eeuwenoude Sumerische tradities. Iedere herbouwde tempel vormde daarmee een zichtbaar symbool van politieke stabiliteit, religieuze legitimiteit en culturele continuïteit.

Kutha behield gedurende de gehele Ur III-periode haar bijzondere positie als stad van Nergal. Terwijl Ur uitgroeide tot het bestuurlijke centrum van het rijk en Nippur de religieuze hoofdstad bleef, vervulde Kutha een unieke rol als cultusplaats van de machtige god van de onderwereld. De restauratie van E-Meslam door Shulgi bevestigt dat de stad nog altijd behoorde tot de belangrijkste heilige plaatsen van Mesopotamië. Zij laat tevens zien dat de koningen van de Derde Dynastie van Ur hun rijk niet uitsluitend bijeenhielden met een efficiënt bestuur en een sterk leger, maar evenzeer door zorgvuldig te investeren in de religieuze centra die al eeuwenlang het spirituele hart van de Mesopotamische beschaving vormden.

Bronnen van de illustraties

Afbeelding 3.5 – Funderingstabelt van koning Shulgi met spijkerschriftinscriptie.

Object: Ur III-periode, ca. 21e eeuw v.Chr.

Bewaarplaats: British Museum, Londen (of vergelijkbare museumcollectie, afhankelijk van de gebruikte afbeelding).

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Bron: Museumcollectie of Wikimedia Commons.

Licentie/Copyright: © The Trustees of the British Museum of CC BY-SA 4.0 (afhankelijk van de gebruikte afbeelding).

Afbeelding 3.6 – Artistieke reconstructie van de tempel E-Meslam in Kutha.

Maker: Ryan van Hagen.

Reconstructie gebaseerd op archeologische gegevens, Mesopotamische tempelarchitectuur en wetenschappelijke literatuur.

Copyright: © Ryan van Hagen, 2026. Alle rechten voorbehouden.

Afbeelding 3.8 – Reconstructie van tempelbouw tijdens de Derde Dynastie van Ur.

Maker: Ryan van Hagen.

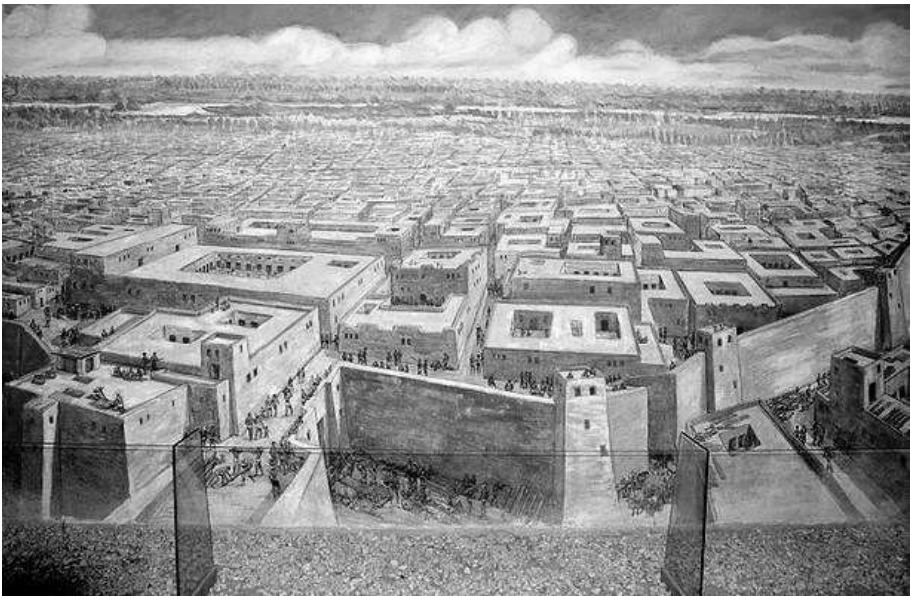
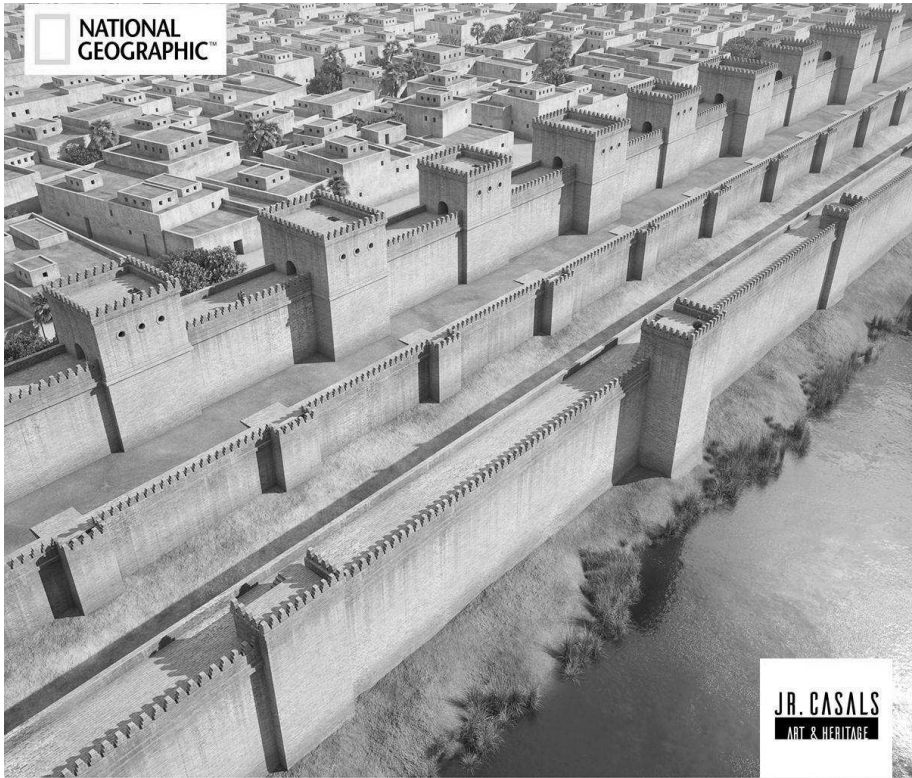
Gebaseerd op archeologische opgravingsrapporten van Ur, Nippur en Tell Ibrahim.

Copyright: © Ryan van Hagen, 2026. Alle rechten voorbehouden.

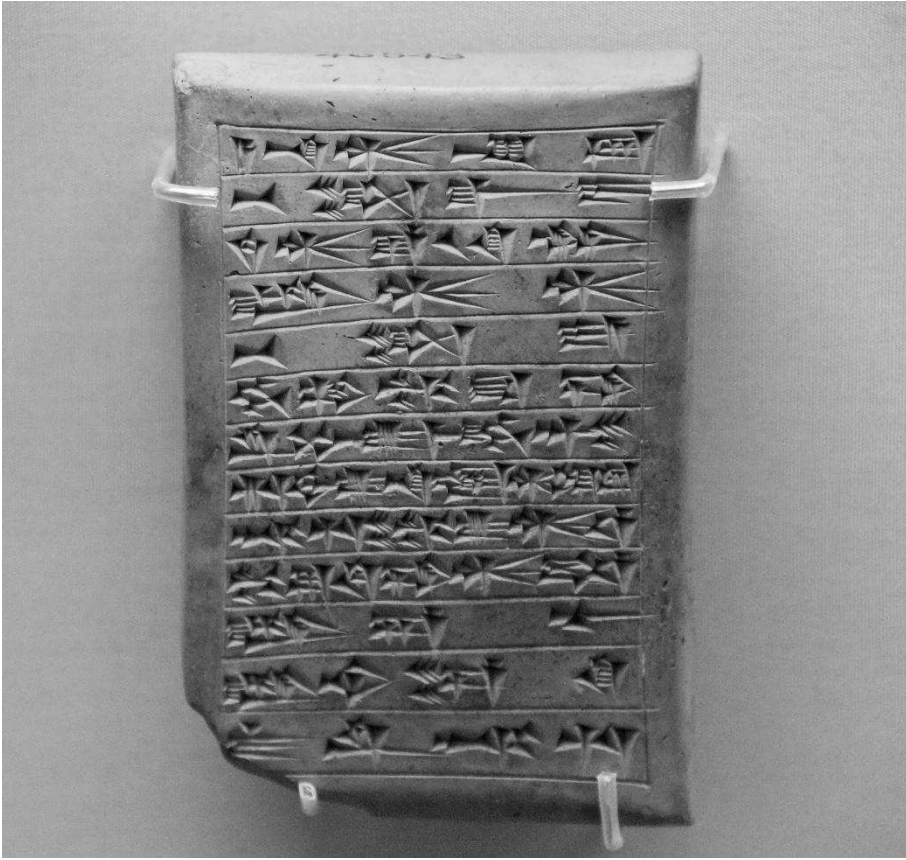
Kutha tijdens de Oud-Babylonische periode

Na de ondergang van de Derde Dynastie van Ur aan het begin van het tweede millennium v.Chr. veranderde het politieke landschap van Mesopotamië ingrijpend. De centrale macht van Ur maakte plaats voor een mozaïek van concurrerende koninkrijken, waarin Amoritische dynastieën geleidelijk de leiding overnamen. Een van deze nieuwe machtscentra was Babylon, dat aanvankelijk slechts een bescheiden stad was, maar zich in de loop van de Oud-Babylonische periode ontwikkelde tot het politieke zwaartepunt van Zuid-Mesopotamië. Gedurende deze periode bleef Kutha een stad van groot religieus belang. Hoewel haar politieke invloed beperkter was dan in eerdere eeuwen, bleef zij dankzij de cultus van Nergal een onmisbaar onderdeel van het religieuze netwerk van Babylonië.

Een van de vroegste Babylonische koningen die zijn aandacht op Kutha richtte was **Sumu-la-El** (ca. 1880–1845 v.Chr.), de tweede koning van de Eerste Dynastie van Babylon. Zijn regering stond in het teken van territoriale uitbreiding, bestuurlijke consolidatie en de versterking van de steden die onder Babylonisch gezag waren gekomen. In zijn koninklijke inscripties vermeldt Sumu-la-El dat hij de **stadsmuren van Kutha** liet herstellen of vernieuwen. Deze werkzaamheden hadden niet uitsluitend een militair karakter. Stadsmuren vormden in Mesopotamië veel meer dan een verdedigingswerk; zij markeerden de symbolische grens tussen de geordende wereld van de stad en de onvoorspelbare wereld daarbuiten. Het onderhouden van deze monumentale omwallingen was daarom een koninklijke verantwoordelijkheid die zowel de veiligheid van de bevolking als de bescherming van de heilige tempels moest waarborgen. Door Kutha van nieuwe verdedigingswerken te voorzien onderstreepte Sumu-la-El dat de stad een vaste plaats innam binnen het groeiende Babylonische rijk.

De geschiedenis van Kutha nam een nieuwe wending tijdens de lange regering van **Hammurabi** (ca. 1792–1750 v.Chr.), de beroemdste koning van de Eerste Dynastie van Babylon. Hammurabi begon zijn regering als heerser over een relatief klein koninkrijk, maar wist door een combinatie van diplomatie, militaire campagnes en bestuurlijke hervormingen vrijwel geheel Mesopotamië onder zijn gezag te brengen. Zijn veldtochten waren zorgvuldig gepland en werden in de officiële jaarnamen van zijn regering vastgelegd. Anders dan moderne jaartellingen kregen de jaren in Babylonië een naam die verwees naar de belangrijkste gebeurtenis van dat jaar, waardoor deze inscripties tegenwoordig een waardevolle bron vormen voor de reconstructie van de politieke geschiedenis.

Het negenendertigste regeringsjaar van Hammurabi draagt de naam: *"Het jaar waarin Hammurabi, de koning, door de grote macht die hem door An en Enlil was verleend, de gehele stad Kutha en het land Subartu versloeg."* Deze formulering is veelzeggend. De overwinning wordt niet uitsluitend toegeschreven aan de militaire bekwaamheid van de koning, maar nadrukkelijk aan de goddelijke steun van

An, de hemelgod, en **Enlil**, de oppergod van het Sumerische pantheon. Daarmee werd de verovering van Kutha gepresenteerd als een herstel van de door de goden gewenste orde. Zoals in vrijwel alle Mesopotamische koningsinscripties diende de militaire overwinning niet alleen een historisch doel, maar ook een religieuze en ideologische functie. Zij bevestigde dat de koning regeerde met instemming van de goden en daarom gerechtigd was zijn gezag over andere steden uit te breiden.

De vermelding van Kutha in deze jaarnaam laat zien dat de stad ook in de achttiende eeuw v.Chr. nog voldoende betekenis bezat om expliciet in de koninklijke propaganda te worden genoemd. Hoewel Babylon zich inmiddels had ontwikkeld tot het dominante machtscentrum van Zuid-Mesopotamië, bleven de oude religieuze steden een belangrijke rol spelen in de legitimatie van het koningschap. Het onderwerpen van Kutha betekende daarom niet alleen de uitbreiding van het territorium van Babylon, maar ook de opname van een van de belangrijkste cultusplaatsen van Nergal binnen het Babylonische staatsbestel.

Opmerkelijk is dat reeds in het daaropvolgende regeringsjaar opnieuw naar Kutha wordt verwezen. De officiële naam van Hammurabi's veertigste regeringsjaar noemt de **E-Meslam-tempel**, het beroemde heiligdom van Nergal. Deze opeenvolging van gebeurtenissen weerspiegelt een patroon dat kenmerkend is voor de Mesopotamische politieke cultuur. Nadat een stad militair was onderworpen, volgde doorgaans een periode waarin haar tempels werden hersteld, uitgebreid of opnieuw van schenkingen werden voorzien. De verovering van een stad werd daarmee gevolgd door een religieuze integratie in het rijk. Voor Hammurabi was het onderhouden van E-Meslam niet slechts een daad van persoonlijke vroomheid, maar ook een bewuste politieke strategie. Door de cultus van Nergal te ondersteunen presenteerde hij zich als de rechtmatige beschermer van de oude Mesopotamische religieuze tradities, waarmee hij de loyaliteit van priesterschappen en lokale elites wist te versterken.

De geschiedenis van Kutha tijdens de Oud-Babylonische periode laat zien hoe politieke macht en religieuze continuïteit elkaar voortdurend aanvulden. Terwijl dynastieën elkaar opvolgden en nieuwe machtscentra ontstonden, bleven de grote tempelsteden een vaste plaats innemen binnen het culturele geheugen van Mesopotamië. Koningen konden een stad veroveren, haar muren herstellen of haar bestuur reorganiseren, maar de religieuze betekenis van heiligdommen als E-Meslam bleef grotendeels onaangetast. Juist deze continuïteit verklaart waarom Kutha, ondanks haar afnemende politieke invloed, eeuwenlang een van de belangrijkste religieuze centra van Babylonië bleef en nog generaties na Hammurabi werd beschouwd als de heilige stad van Nergal.

Bronnen van de illustraties

Afbeelding 3.9 – Artistieke reconstructie van een ommuurde Oud-Babylonische stad, gebaseerd op archeologische gegevens uit Babylon, Sippar en Kutha.

Bron: Eigen reconstructie op basis van archeologische en architectuurhistorische literatuur.

Afbeelding 3.10 – De Codex van Hammurabi (Stele met de Wetten van Hammurabi).

Object: Diorieten stele, ca. 1754 v.Chr.

Bewaarplaats: Musée du Louvre, Parijs.

Inventarisnummer: Sb 8.

Fotograaf: Volgens de gebruikte museumcollectie.

Bron: Musée du Louvre Collections.

Copyright/licentie: Volgens de licentie van de gebruikte afbeelding (bijvoorbeeld © Musée du Louvre / RMN-Grand Palais of een Creative Commons-licentie indien afkomstig uit een vrij toegankelijke collectie).

Afbeelding 3.11 – Oud-Babylonisch kleitablet met jaarnaam van Hammurabi (indien afgebeeld).

Object: Administratief of historisch kleitablet uit de Oud-Babylonische periode.

Bewaarplaats: Volgens de gebruikte museumcollectie (bijvoorbeeld het British Museum of een andere erkende collectie).

Fotograaf: Volgens de gebruikte bron.

Copyright/licentie: Volgens de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.12 – Reconstructie van Kutha tijdens de Oud-Babylonische periode **Illustratie © Rinus van Hagen, 2026. Alle rechten voorbehouden.**

Kutha tijdens de Kassitische periode

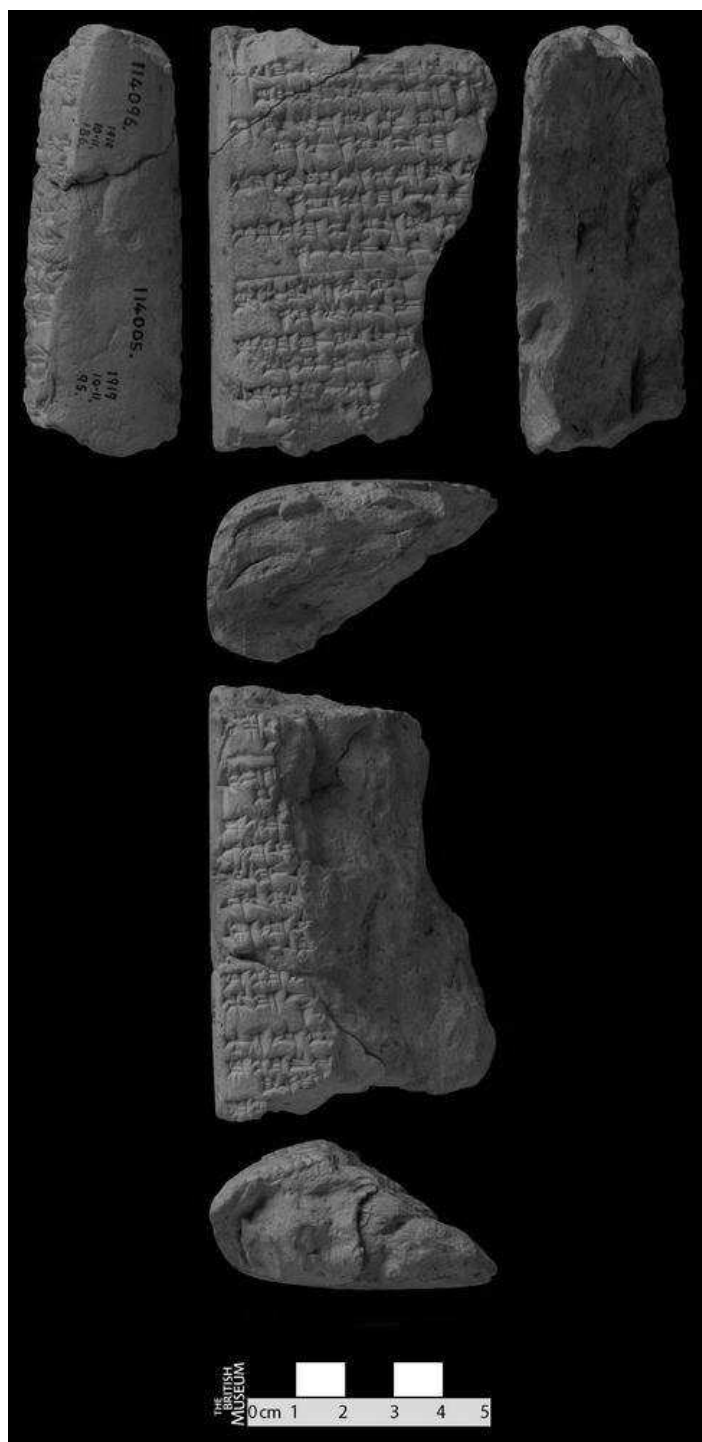
Na de val van de Eerste Dynastie van Babylon veranderde het politieke landschap van Mesopotamië opnieuw. Vanaf het midden van de zestiende eeuw v.Chr. namen de **Kassieten**, een volk waarvan de oorsprong vermoedelijk in het Zagrosgebergte lag, geleidelijk de macht over Babylonië over. Hun heerschappij zou bijna vier eeuwen standhouden en behoort daarmee tot de langst regerende dynastieën uit de Mesopotamische geschiedenis. Hoewel de Kassieten een eigen culturele achtergrond meebrachten, kozen zij er bewust voor zich aan te sluiten bij de eeuwenoude Sumerisch-Babylonische tradities. Zij namen de Akkadische taal over als bestuurstaal, eerbiedigden de bestaande religieuze instellingen en investeerden aanzienlijk in het herstel en onderhoud van de grote tempelcomplexen. Deze politiek van culturele continuïteit zorgde ervoor dat oude heilige steden als Nippur, Sippar, Ur en Kutha hun religieuze betekenis behielden, ook al verschoof het politieke zwaartepunt van het rijk.

Kutha bleef gedurende de Kassitische periode een van de belangrijkste cultusplaatsen van **Nergal**, de god van oorlog, ziekte en de onderwereld. De beroemde tempel **E-Meslam** bleef functioneren als religieus centrum en trok nog altijd koningen aan die zich wilden verzekeren van de bescherming van deze machtige godheid. Dat blijkt onder meer uit een fragmentarisch bewaard gebleven literair-historisch werk dat bekendstaat als het **Epos van Adad-šuma-ušur**. Dit werk, waarvan een belangrijk gedeelte bewaard is gebleven op het kleitablet **BM 34104+** in het British Museum, beschrijft de daden van de Kassitische koning **Adad-šuma-ušur**, die omstreeks 1216–1187 v.Chr. over Babylonië regeerde. Hoewel de tekst op veel plaatsen beschadigd is, biedt zij waardevolle inzichten in de religieuze rol die Kutha aan het einde van de Bronstijd nog altijd vervulde.

Volgens de overgeleverde tekst ondernam Adad-šuma-ušur een ceremoniële reis die hem vanuit **Borsippa** naar **Kutha** voerde. Zijn tocht had duidelijk een religieus karakter. De koning bezocht de tempel E-Meslam, bracht offers aan Nergal en nam deel aan rituelen die verband hielden met een religieus feest of een tempelceremonie. De tekst vermeldt hoe de stad werd voorbereid op de festiviteiten, hoe de straten werden opgehoogd of hersteld en hoe de koning uiteindelijk het heiligdom binnentrad om eer te bewijzen aan de beschermgod van Kutha. Hoewel veel passages verloren zijn gegaan, is duidelijk dat het bezoek aan E-Meslam werd beschouwd als een gebeurtenis van groot religieus en politiek belang. Voor een Kassitische koning vormde een dergelijke pelgrimstocht een openbare bevestiging van zijn verbondenheid met de traditionele Babylonische godenwereld en zijn verantwoordelijkheid als beschermer van de oude heiligdommen.

De fragmentarische tekst laat bovendien zien dat de cultus van Nergal niet uitsluitend bestond uit dagelijkse tempeldiensten, maar ook nauw verbonden was met processies, religieuze feesten en koninklijke rituelen. In Mesopotamië vormden dergelijke ceremonies een essentieel onderdeel van het staatsbestel. Koningen legitimeerden hun gezag niet alleen door militaire successen of bestuurlijke bekwaamheid, maar ook door zichtbaar deel te nemen aan de eredienst van de belangrijkste goden. Tempelbezoeken waren daarom zorgvuldig geregisseerde gebeurtenissen waarin religieuze devotie, politieke representatie en publieke ceremonie samenvloeiden. Wanneer Adad-šuma-ušur de tempel van Nergal bezocht, deed hij dat niet uitsluitend als gelovige, maar tevens als koning die zijn plaats binnen de door de goden geschapen wereldorde bevestigde.

Een tweede, eveneens zwaar beschadigd kleitablet (**BM 45684**) vult dit beeld verder aan. In deze tekst beschrijft Adad-šuma-ušur hoe hij gedurende de nacht de stad Kutha bereikte. Hij vermeldt dat hij de stadsmuren naderde en vervolgens een begroeting uitsprak bij **E-Meslam**. Hoewel slechts enkele regels leesbaar zijn gebleven, weerspiegelt deze passage een opvallend aspect van de Mesopotamische religieuze praktijk. Het betreden van een heilige stad begon niet willekeurig; de koning naderde de stad volgens een vast ritueel, sprak formele begroetingen uit en erkende daarmee de goddelijke aanwezigheid voordat hij het tempelcomplex binnenging. Zulke handelingen benadrukten dat de tempel niet slechts een monumentaal gebouw was, maar de aardse verblijfplaats van de godheid zelf. De koning trad daarom niet een paleis binnen, maar het huis van Nergal.

De beide teksten maken duidelijk dat Kutha aan het einde van de Bronstijd haar religieuze prestige geenszins had verloren. Ruim duizend jaar nadat de eerste Sumerische heersers de stad tot een belangrijk cultuscentrum hadden gemaakt, bleven Babylonische koningen haar tempels bezoeken en rituelen uitvoeren die hun wortels hadden in een veel oudere religieuze traditie. De Kassitische dynastie presenteerde zich nadrukkelijk als erfgenaam van deze tradities. In plaats van een nieuwe religieuze orde te scheppen, kozen haar koningen ervoor de bestaande culten te onderhouden en daarmee de continuïteit van de Mesopotamische beschaving te waarborgen.

Kutha vormt daardoor een treffend voorbeeld van de opmerkelijke culturele duurzaamheid van Mesopotamië. Dynastieën wisselden elkaar af, politieke grenzen verschoven en nieuwe volken vestigden zich in het Tweestromenland, maar de grote tempelsteden bleven eeuwenlang functioneren als centra van religieuze herinnering. De bezoeken van Adad-šuma-ušur aan E-Meslam tonen aan dat de legitimiteit van een koning nog altijd nauw verbonden was met zijn bereidheid de oude heiligdommen te eren en de goden van Sumer en Babylonië als beschermers van zijn rijk te erkennen. Kutha bleef daarmee, ook tijdens de Kassitische periode, een stad waarin verleden en heden elkaar ontmoetten en waarin de religieuze tradities van de eerste Mesopotamische beschaving levend werden gehouden.

Bronnen van de illustraties

Afbeelding 3.13 – Kassitische *kudurru* (grenssteen) met spijkerschrift en goddelijke symbolen.

Object: Kassitische periode, ca. 13e–12e eeuw v.Chr.

Bewaarplaats: The British Museum, Londen (of een andere museumcollectie, afhankelijk van de gebruikte afbeelding).

Inventarisnummer: vermelden volgens het gekozen object.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding (bijvoorbeeld © The Trustees of the British Museum of een Creative Commons-licentie).

Afbeelding 3.14 – Archeologische resten van Borsippa (Birs Nimrud), Irak.

Fotograaf: vermelden volgens de gebruikte afbeelding.

Bron: officiële museum- of erfgoedcollectie, of Wikimedia Commons.

Licentie/Copyright: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.15 – Kleitablet **BM 34104+**, *Epic of Adad-šuma-ušur*.

Object: Spijkerschrifttablet uit de Kassitische periode.

Bewaarplaats: The British Museum, Londen.

Museumregistratie: **BM 34104+**.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de voorwaarden van The British Museum of de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.16 – Kleitablet **BM 45684**, inscriptie van Adad-šuma-ušur.

Object: Spijkerschrifttablet uit de Kassitische periode.

Bewaarplaats: The British Museum, Londen.

Museumregistratie: **BM 45684**.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de voorwaarden van The British Museum of de licentie van de gebruikte afbeelding.

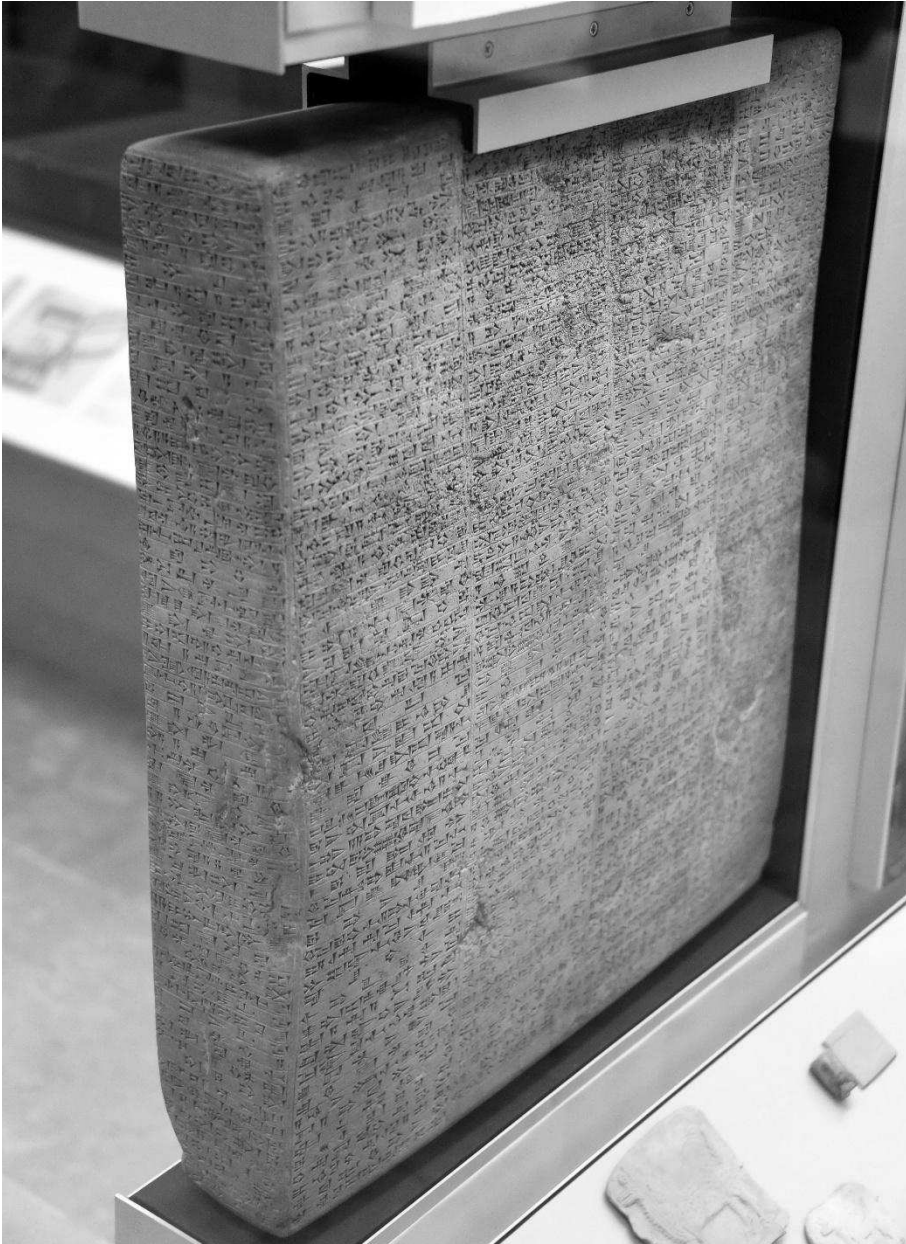
Kutha tijdens de IJzertijd: van het Nieuw-Assyrische Rijk tot de Hellenistische wereld

De overgang van de Late Bronstijd naar de IJzertijd betekende voor Mesopotamië geen abrupte breuk, maar een geleidelijke herschikking van de politieke machtsverhoudingen. Nieuwe grootmachten traden op de voorgrond, terwijl oude steden hun religieuze betekenis bleven behouden. Kutha behoort tot de plaatsen die deze opmerkelijke continuïteit illustreren. Hoewel de stad gedurende de eerste helft van het eerste millennium v.Chr. zelden nog een zelfstandige politieke rol speelde, bleef zij een van de belangrijkste cultuscentra van **Nergal**, de god van oorlog, pest en de onderwereld. Achtereenvolgens erkenden de Nieuw-Assyrische koningen, de Nieuw-Babylonische vorsten, de Achaemenidische Perzen en later de Hellenistische machthebbers de religieuze betekenis van de stad. Kutha overleefde daarmee meerdere rijken zonder haar identiteit als heilige stad te verliezen.

De oudste schriftelijke verwijzing uit deze periode bevindt zich op de beroemde **Zwarte Obelisk van Salmaneser III** (859–824 v.Chr.), een monument dat tegenwoordig wordt bewaard in het British Museum. De obelisk is vooral bekend vanwege de reliëfs waarop buitenlandse vorsten hun schatting aan de Assyrische koning aanbieden, maar de lange spijkerschrifttekst bevat eveneens waardevolle informatie over de religieuze politiek van de Assyrische monarchie. In een van de passages beschrijft Salmaneser III hoe hij een tocht ondernam langs de voornaamste heilige steden van Babylonië. Hij verklaart dat hij Babylon, Borsippa en Kutha bezocht en daar offers bracht aan de grote goden. Deze mededeling is veelzeggend. Ondanks de politieke rivaliteit tussen Assyrië en Babylonië beschouwden de Assyrische koningen het als een koninklijke plicht de traditionele Babylonische heiligdommen te eren. Door offers te brengen in Kutha erkende Salmaneser niet alleen de religieuze status van Nergal, maar presenteerde hij zich tevens als een legitieme beschermer van de eeuwenoude Mesopotamische culten.

Ruim twee eeuwen later werd Kutha opnieuw het toneel van een belangrijk historisch conflict tijdens de burgeroorlog binnen het Nieuw-Assyrische Rijk. In 651 v.Chr. kwam **Šamaš-šuma-ukin**, koning van Babylon en zoon van **Esarhaddon**, in opstand tegen zijn jongere broer **Aššurbanipal**, die vanuit Nineveh over het Assyrische wereldrijk regeerde. De oorlog die daarop volgde

verdeelde Mesopotamië gedurende meerdere jaren en bracht talrijke steden in een moeilijke positie. Koninklijke annalen van Aššurbanipal vermelden dat Šamaš-šuma-ukin erin slaagde Kutha tijdelijk in handen te krijgen. Dat juist deze stad expliciet wordt genoemd, onderstreept opnieuw haar religieuze en strategische betekenis. De controle over een belangrijk cultuscentrum bood immers niet alleen militaire voordelen, maar versterkte tevens de symbolische legitimiteit van de opstandige Babylonische koning. Uiteindelijk werd de revolte bloedig neergeslagen en kwam Kutha opnieuw onder Assyrisch gezag.

Na de val van het Assyrische Rijk groeide Babylon onder **Nebukadnezar II** (605–562 v.Chr.) uit tot het machtigste koninkrijk van het Nabije Oosten. Zijn regering wordt vooral herinnerd vanwege de monumentale herbouw van Babylon, maar zijn bouwactiviteiten beperkten zich niet tot de hoofdstad. Een inscriptie van Nebukadnezar II, overgeleverd op zowel een cilindervormig als een prismatisch monument uit Babylon, vermeldt uitdrukkelijk de tempel **E-Meslam** in Kutha. De koning verklaart dat hij dagelijks acht schapen beschikbaar stelde als vaste offers voor **Nergal** en **Laš**, de godheden van E-Meslam, en dat hij de traditionele offergaven aanzienlijk uitbreidde. Deze passage toont hoe belangrijk de religieuze verzorging van de oude tempels bleef binnen het Nieuw-Babylonische koningschap. De legitimiteit van Nebukadnezar rustte niet uitsluitend op militaire successen of indrukwekkende bouwprojecten, maar eveneens op zijn rol als beschermer van de goden en hun heiligdommen. Door de dagelijkse cultus van Nergal ruimhartig te ondersteunen, plaatste hij zich bewust in de lange traditie van Mesopotamische vorsten die hun gezag ontleenden aan de instemming van de goddelijke wereld.

De verovering van Babylonië door **Cyrus de Grote** in **539 v.Chr.** betekende opnieuw een dynastieke omwenteling, maar leidde opmerkelijk genoeg niet tot een breuk met de bestaande religieuze instellingen. De Achaemenidische koningen voerden een pragmatisch bestuur waarin lokale tradities grotendeels werden gerespecteerd. Ook Kutha bleef functioneren als religieus centrum. Uit administratieve teksten zijn verschillende gouverneurs van de stad bekend, onder wie **Nergal-tabni-ušur**, **Nergal-šar-ušur** en **Nabû-kēšir**. Alleen al hun namen illustreren hoe sterk de stad verbonden bleef met de cultus van Nergal. Het feit dat Perzische machthebbers lokale bestuurders handhaafden en de tempeladministratie lieten voortbestaan, laat zien dat religieuze continuïteit een belangrijk onderdeel vormde van het Achaemenidische bestuursmodel.

Ook na de veroveringen van **Alexander de Grote** bleef Kutha een rol spelen binnen de politieke ontwikkelingen van Mesopotamië. De zogenaamde **Diadochenkroniek** beschrijft gebeurtenissen uit **311–310 v.Chr.**, tijdens de machtsstrijd tussen **Antigonos I Monophthalmos** en **Seleukos I Nikator**. De kroniek vermeldt dat de beheerder van de tempel **E-Meslam** zich aansloot bij de opstand van Seleukos tegen Antigonos. Hoewel de tekst zwaar beschadigd is, blijkt duidelijk dat de tempeladministratie van Kutha actief betrokken was bij

de politieke gebeurtenissen van haar tijd. Dit gegeven is bijzonder betekenisvol. Tempels waren in de Hellenistische periode niet uitsluitend religieuze instellingen, maar beschikten over aanzienlijke economische middelen, archieven, landerijen en bestuurlijke invloed. De steun van een tempeladministratie kon daarom een wezenlijke bijdrage leveren aan het succes of falen van een politieke machtsstrijd.

De geschiedenis van Kutha tijdens de IJzertijd laat zien dat de stad haar betekenis niet ontleende aan militaire macht of economische dominantie, maar aan haar uitzonderlijke religieuze prestige. Terwijl Assyrische, Babylonische, Perzische en Macedonische heersers elkaar opvolgden, bleef **E-Meslam** het spirituele hart van de stad vormen. Koningen brachten er offers, bestuurders ontleenden hun gezag aan de bescherming van Nergal en zelfs tijdens de Hellenistische burgeroorlogen speelde de tempel nog een actieve rol in de politieke ontwikkelingen. Kutha vormt daarmee een treffend voorbeeld van de opmerkelijke culturele continuïteit van Mesopotamië: een stad waarvan de religieuze betekenis eeuwenlang standhield, ondanks de opeenvolging van wereldrijken en de voortdurende veranderingen in het politieke landschap van het Oude Nabije Oosten.

Bronnen van de illustraties

Afbeelding 3.17 – De Zwarte Obelisk van Salmaneser III.

Object: Kalkstenen obelisk, ca. 825 v.Chr.

Bewaarplaats: The British Museum, Londen.

Museumregistratie: **BM 118885**.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.18 – Reliëf van koning Aššurbanipal.

Object: Neo-Assyrisch paleisreliëf uit Nineveh.

Bewaarplaats: The British Museum, Londen.

Museumregistratie: vermelden volgens het gekozen object.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.19 – Inscriptie van Nebukadnezar II waarin E-Meslam en Kutha worden genoemd.

Object: Kleicilinder of prisma van Nebukadnezar II.

Bewaarplaats: volgens de gebruikte museumcollectie (bijvoorbeeld het Vorderasiatisches Museum, Berlijn, of The British Museum).

Inventarisnummer: vermelden volgens het gekozen object.

Fotograaf: volgens de gebruikte bron.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Kutha in religieuze tradities en het culturele geheugen van het Oude Nabije Oosten

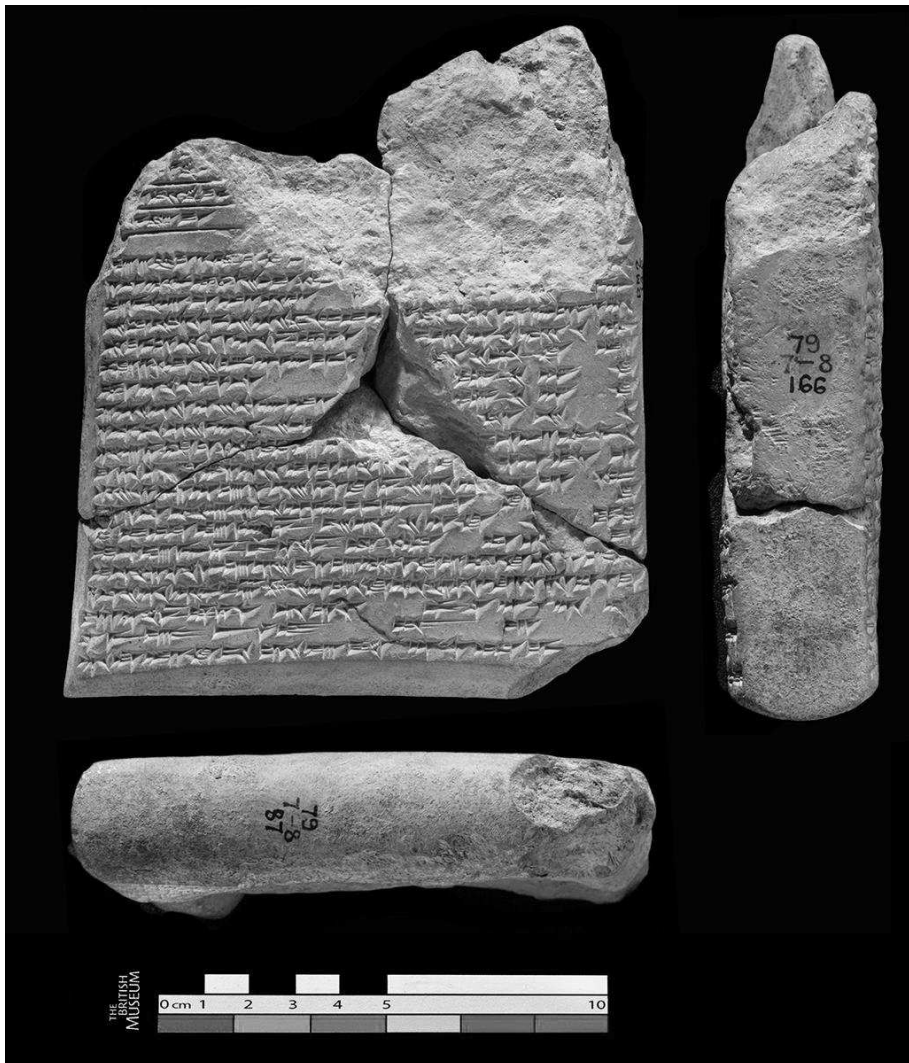
Niet iedere stad uit het oude Mesopotamië overleefde haar politieke betekenis. Sommige verdwenen vrijwel volledig uit het collectieve geheugen zodra hun paleizen vervielen en hun dynastieën ten einde kwamen. **Kutha** vormt daarop een opmerkelijke uitzondering. Hoewel de stad vanaf de eerste helft van het eerste millennium v.Chr. nauwelijks nog een zelfstandige politieke rol speelde, bleef haar naam eeuwenlang voortleven in literaire teksten, religieuze overleveringen en historische tradities van uiteenlopende culturen. Sumeriërs, Babyloniërs, Assyriërs, Joden, Samaritanen, christelijke schrijvers en islamitische historici verbonden Kutha ieder op hun eigen wijze met verhalen over koningen, profeten, religieuze oorsprong en de oudste geschiedenis van de mensheid. Daardoor groeide de stad uit tot een plaats die niet alleen een geografische werkelijkheid vertegenwoordigde, maar ook een belangrijk onderdeel werd van het culturele geheugen van het Nabije Oosten.

Een van de bekendste Mesopotamische teksten waarin Kutha voorkomt is de **Cutheaanse Legende van Naram-Sin**, een literaire compositie uit het Akkadische taalgebied die behoort tot het genre van de zogenaamde **narû-literatuur**. Dergelijke werken werden geschreven alsof zij letterlijk waren overgenomen van een koninklijke gedenksteen, maar dienden niet als objectieve geschiedschrijving. Zij waren bedoeld om morele, religieuze en politieke lessen over te brengen door historische figuren in een literair kader te plaatsen. In de Cutheaanse Legende wordt de beroemde Akkadische koning **Naram-Sin** opgevoerd als hoofdpersoon in een dramatisch verhaal waarin hoogmoed, goddelijke straf en uiteindelijk herstel van de kosmische orde centraal staan. Hoewel de gebeurtenissen geen historische reconstructie vormen, weerspiegelt de tekst wel hoe latere generaties de Akkadische koningen herinnerden en welke religieuze betekenis men aan Kutha bleef toekennen. Een belangrijke kopie van deze compositie werd teruggevonden in de Neo-Assyrische bibliotheek van **Sultantepe**, nabij het huidige Harran, waar zij deel uitmaakte van een uitgebreide verzameling literaire en religieuze teksten.

Halverwege de tekst kunnen de volgende illustraties worden opgenomen.

Ook buiten de Mesopotamische literatuur bleef Kutha een bekende plaatsnaam. In de **Hebreeuwse Bijbel** wordt de stad genoemd in het Tweede Boek der Koningen (2 Koningen 17:24–30). Nadat de Assyrische koning **Sargon II** het noordelijke koninkrijk Israël had veroverd, voerde hij een grootschalige bevolkingspolitiek waarbij inwoners uit verschillende delen van zijn rijk naar Samaria werden overgebracht. Onder deze kolonisten bevonden zich volgens de Bijbelse tekst ook bewoners uit Kutha. De nieuwe inwoners zouden aanvankelijk zijn aangevallen door leeuwen, wat werd opgevat als een teken dat zij de god van het land niet op de juiste wijze vereerden. Daarop verzocht men de Assyrische koning een uit Israël gedeporteerde priester terug te sturen om de plaatselijke eredienst te onderwijzen. Het resultaat was een religieuze

vermenging waarin Mesopotamische en Israëlitische tradities samenkwamen. In de Joodse literatuur werden deze kolonisten later aangeduid als **Kuthiërs** (*Kuthim*), terwijl zij in de Griekse wereld bekend werden als de **Samaritanen**. Hoewel moderne historici de Bijbelse beschrijving vooral beschouwen als een ideologische verklaring voor het ontstaan van de Samaritaanse gemeenschap, toont de tekst aan dat de naam Kutha eeuwen na haar politieke bloeiperiode nog steeds bekend was in het westelijke deel van het Nabije Oosten.

Ook de Joods-Romeinse geschiedschrijver **Flavius Josephus** noemt Kutha in zijn beschrijving van de oorsprong van de Samaritanen. Opmerkelijk genoeg beschouwde hij Kutha niet alleen als een stad, maar tevens als een rivier en een landstreek die hij in het Perzische rijk lokaliseerde. Middeleeuwse geleerden, onder wie **Adolf Neubauer**, probeerden deze geografische beschrijving te verklaren en brachten Kutha in verband met gebieden nabij **Corduene** in Noord-Mesopotamië. Deze uiteenlopende identificaties laten zien hoe de precieze ligging van de oude stad in de loop van de eeuwen geleidelijk vervaagde, terwijl haar naam een vaste plaats bleef innemen binnen de historische traditie.

Binnen de islamitische historiografie kreeg Kutha vervolgens een nieuwe betekenis. De negende-eeuwse historicus **Ibn Sa‘d** vermeldt in zijn monumentale *Kitāb al-Ṭabaqāt al-Kubrā* een overlevering waarin **Karbānā**, de grootvader van de moeder van de profeet **Ibrāhīm** (Abraham), wordt genoemd als degene die de rivier Kutha zou hebben gegraven. Deze traditie verbindt de stad rechtstreeks met de genealogieën van de aartsvaders en laat zien hoe oude Mesopotamische plaatsnamen werden geïntegreerd in de islamitische heilsgeschiedenis. Het gaat daarbij niet om archeologisch verifieerbare feiten, maar om religieuze overleveringen die de geografische oorsprong van Abraham wilden verbinden met het culturele landschap van Mesopotamië.

Vergelijkbare motieven verschijnen in latere Arabische geografische en religieuze literatuur. De Finse arabist **Jaakko Hämeen-Anttila** bespreekt in zijn studie *The Last Pagans of Iraq* een opmerkelijke passage uit de middeleeuwse geograaf **Yāqūt al-Ḥamawī**. Daarin wordt een traditie aangehaald waarin **‘Alī ibn Abī Ṭālib**, de eerste imam volgens de sjiietische traditie, zichzelf zou hebben aangeduid als een Nabateeër uit Kutha. Vrijwel alle onderzoekers beschouwen deze overlevering als apocrief, maar juist daarom is zij cultuurhistorisch bijzonder interessant. Zij laat zien hoe bepaalde religieuze stromingen in de islam zichzelf bewust verbonden met het oude Mesopotamische verleden. De herinnering aan Kutha bleef daardoor niet beperkt tot de klassieke oudheid, maar leefde voort binnen de intellectuele tradities van de middeleeuwse islamitische wereld.

Ook de beroemde kroniekschrijver **al-Ṭabarī** nam Kutha op in zijn omvangrijke *Geschiedenis van Profeten en Koningen*. Volgens zijn overlevering was

Nūbā of **Anmatalā**, de moeder van Abraham, een dochter van **Karītā**, die de rivier Kutha had laten graven en deze naar zijn vader **Kutha** zou hebben genoemd. Net als andere islamitische genealogieën weerspiegelt deze traditie geen historische reconstructie van de vroege Bronstijd, maar een poging om de oorsprong van de profeten te verbinden met het prestigieuze verleden van Mesopotamië. Zulke verhalen illustreren hoe geografische plaatsen geleidelijk veranderden in symbolische landschappen waarin geschiedenis, religie en collectieve herinnering met elkaar verweven raakten.

De uiteenlopende tradities rondom Kutha maken duidelijk dat de stad een uitzonderlijke plaats innam binnen het culturele geheugen van het Oude Nabije Oosten. Van Akkadische heldenepos en Assyrische bibliotheken tot de Hebreeuwse Bijbel, de geschriften van Josephus en de kronieken van islamitische geleerden bleef Kutha een herkenbaar ijkpunt in verhalen over koningen, profeten en de oorsprong van religieuze gemeenschappen. De historische stad verdween uiteindelijk uit het politieke toneel, maar haar naam bleef meer dan tweeduizend jaar voortleven in religieuze literatuur en historische overleveringen. Daarmee groeide Kutha uit tot veel meer dan een archeologische vindplaats: zij werd een blijvend symbool van de culturele continuïteit die de beschavingen van Mesopotamië met elkaar verbond.

Bronnen van de illustraties

Afbeelding 3.25 – Kleitablet met de *Cutheaanse Legende van Naram-Sin*.

Object: Akkadische literaire tekst (*narr*-literatuur).

Bewaarplaats: The British Museum, Londen (of de collectie waarin het afgebeelde tablet zich bevindt).

Museumregistratie: vermelden volgens het gekozen object.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.26 – Spijkerschrifttabletten uit de bibliotheek van Sultantepe.

Vindplaats: Sultantepe (nabij Harran, Turkije).

Bewaarplaats: The British Museum en Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (afhankelijk van het gekozen object).

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.27 – Luchtfoto van Tell Ibrahim, het oude Kutha.

Locatie: Gouvernement Babil, Irak.

Fotograaf: volgens de gebruikte bron.

Bron: officiële archeologische publicatie, erfgoedinstantie of Wikimedia Commons.

Licentie/Copyright: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 3.28 – Archeologische resten van Samaria (Sebastia).

Locatie: Sebastia, Westelijke Jordaanoever.

Fotograaf: volgens de gebruikte afbeelding.

Bron: officiële archeologische instantie of Wikimedia Commons.

Licentie/Copyright: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

SIPPAR – DE STAD VAN DE ZONNEGOD ŠAMAŠ

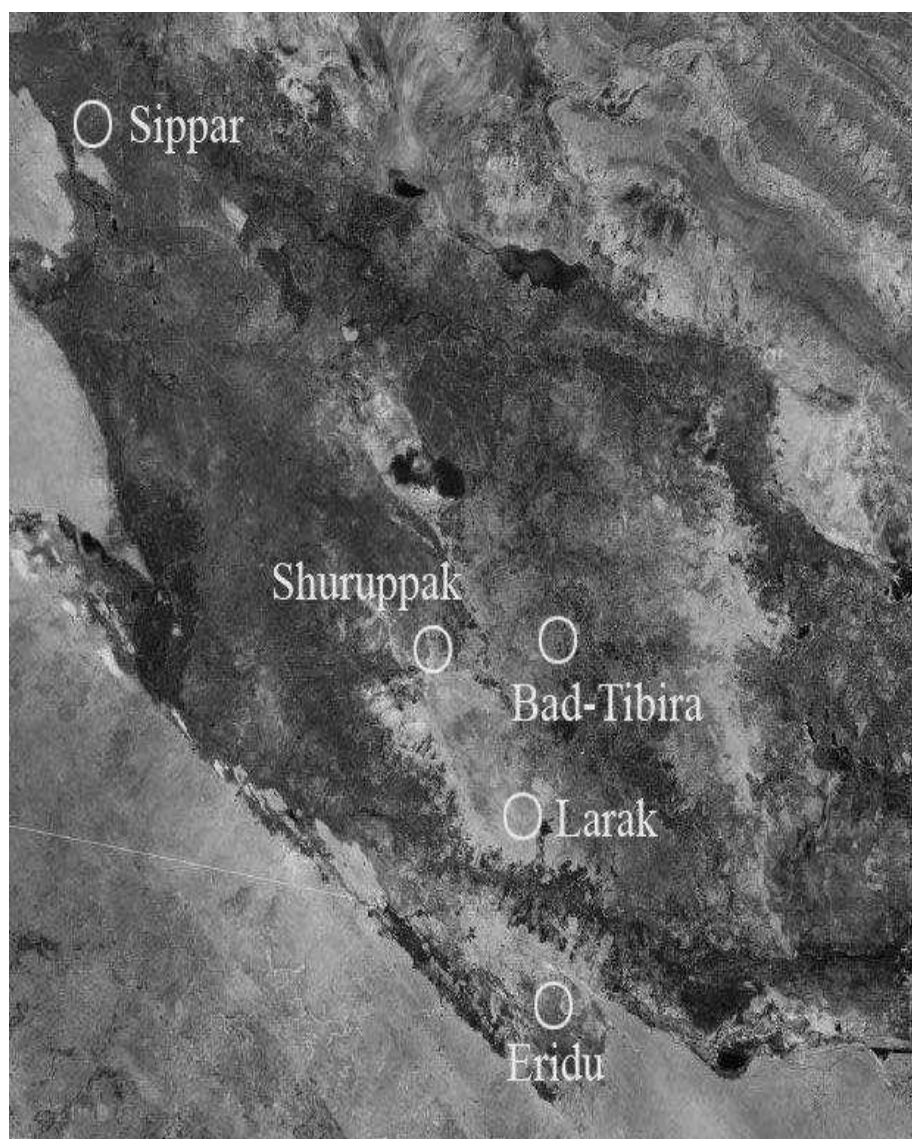
Na de beschrijving van Kutha voert de geschiedenis van Sumer en Babylonië ons naar een van de meest invloedrijke steden van het oude Mesopotamië:

Sippar. Hoewel deze stad zelden het politieke gewicht van Ur, Uruk of Babylon bereikte, ontwikkelde zij zich tot een van de belangrijkste religieuze, juridische en intellectuele centra van het Tweestromenland. Gedurende meer dan tweeduizend jaar vormde Sippar een ontmoetingsplaats waar religie, rechtspraak, wetenschap en bestuur samenkwamen. Dankzij haar strategische ligging aan de Eufraat en haar beroemde tempel van de zonnegod **Šamaš** groeide de stad uit tot een centrum waarvan de invloed zich uitstreckte over vrijwel geheel Mesopotamië.

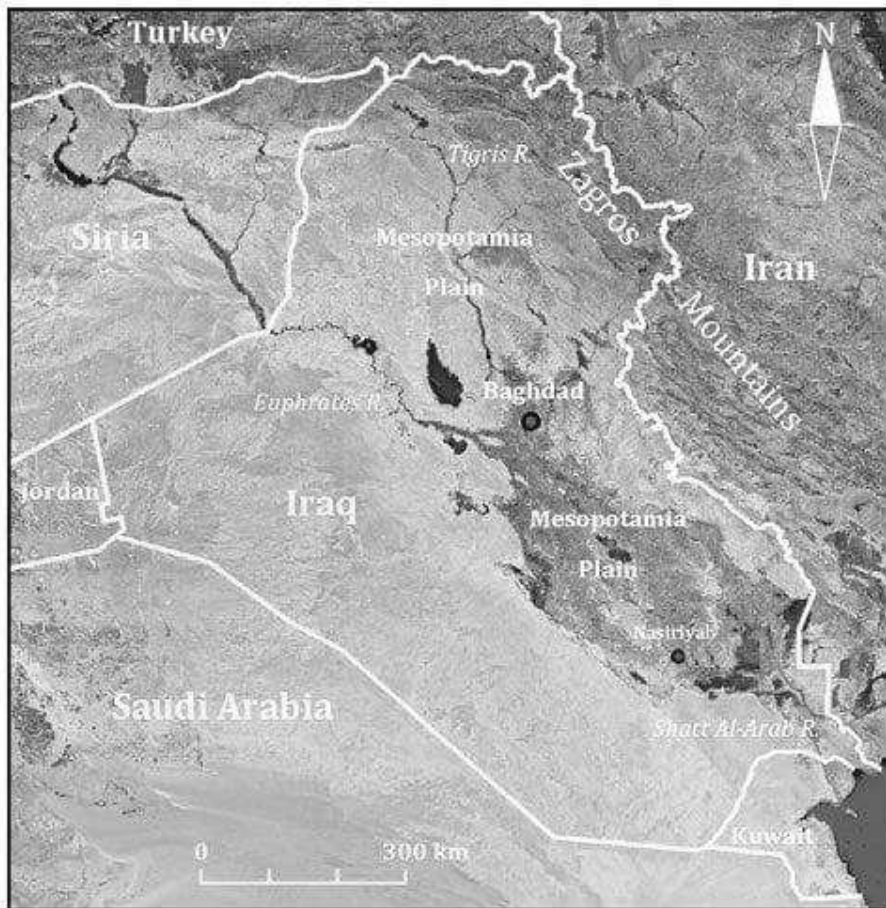
Sippar lag op de oostelijke oever van de **Eufraat**, ongeveer negenenzestig kilometer ten noorden van Babylon en circa dertig kilometer ten zuidwesten van het huidige Bagdad. Tegenwoordig bevindt de archeologische vindplaats zich bij **Tell Abu Habbah**, een uitgestrekte tell die de resten bewaart van duizenden jaren onafgebroken bewoning. Anders dan veel Mesopotamische steden bestond Sippar niet uit één afzonderlijke nederzetting. De antieke bronnen maken duidelijk dat de naam *Sippar* in werkelijkheid betrekking had op een stedelijk gebied dat uit ten minste twee nauw verbonden steden bestond. De bekendste was **Sippar-Yahrurum**, gelegen op de plaats van Tell Abu Habbah, terwijl enkele kilometers verder **Sippar-Amnanum** lag, tegenwoordig geïdentificeerd met **Tell ed-Der**. Beide steden ontwikkelden zich parallel en vormden samen een economisch en religieus geheel, ieder met een eigen tempelcomplex, bestuur en lokale identiteit.

De namen van beide steden herinneren aan de **Amoritische stammen** die zich tijdens het begin van het tweede millennium v.Chr. in deze regio vestigden. De aanduidingen *Yahrurum* en *Amnanum* verwijzen naar twee Amoritische bevolkingsgroepen die zich langs de Eufraat hadden gevestigd en geleidelijk integreerden in de bestaande Sumerisch-Babylonische samenleving. Hun aanwezigheid weerspiegelt de voortdurende dynamiek van Mesopotamië, waar migrerende bevolkingsgroepen niet zozeer bestaande culturen verdrongen, maar zich veelal aanpasten aan de reeds ontwikkelde stedelijke beschaving. De Amorieten namen de Akkadische taal, het spijkerschrift, de religieuze tradities en het administratieve systeem over, terwijl zij tegelijkertijd hun eigen stamidentiteit bleven behouden. Sippar vormt daarmee een treffend voorbeeld van de culturele vermenging die zo kenmerkend was voor de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten.

Halverwege de tekst kunnen de volgende illustraties worden opgenomen.

De religieuze betekenis van Sippar was nauw verbonden met de verering van **Šamaš**, de zonnegod en god van rechtvaardigheid. In de Mesopotamische wereld gold Šamaš als de god die dagelijks vanuit de hemel alles zag wat zich op aarde afspeelde. Geen misdaad, geen meened en geen onrecht kon aan zijn blik ontsnappen. Daardoor werd hij niet alleen beschouwd als de god van het licht, maar ook als de ultieme rechter over mensen en koningen. Zijn belangrijkste heiligdom, de beroemde tempel **E-babbar** ("Het Stralende Huis"), trok gedurende vele eeuwen pelgrims, priesters, rechters en koningen uit heel Mesopotamië. In deze tempel werden offers gebracht, juridische eden afgelegd en belangrijke staatszaken bekrachtigd. De nauwe relatie tussen de cultus van Šamaš en de ontwikkeling van het Mesopotamische recht verklaart waarom Sippar in talloze juridische documenten en koninklijke inscripties wordt genoemd.

Naast haar religieuze betekenis groeide Sippar uit tot een van de belangrijkste administratieve centra van Babylonië. Archeologische opgravingen hebben tienduizenden kleitabletten aan het licht gebracht die een uitzonderlijk gedetailleerd beeld geven van het dagelijkse leven in de stad. Deze archieven bevatten koopcontracten, belastingregisters, huwelijksakten, erfrechtelijke documenten, administratieve lijsten en religieuze teksten. Zij tonen een samenleving waarin schriftelijke administratie een centrale rol speelde en waarin tempels niet alleen religieuze instellingen waren, maar tevens fungeerden als economische ondernemingen, archieven, onderwijscentra en werkgevers. Dankzij deze enorme hoeveelheid bronnen behoort Sippar tegenwoordig tot de best gedocumenteerde steden van de Mesopotamische wereld.

Een van de meest opmerkelijke vondsten uit Sippar is de beroemde **Babylonische Wereldkaart**, een kleitablet waarop de toen bekende wereld schematisch is weergegeven. Deze kaart behoort tot de oudste bewaard gebleven geografische voorstellingen uit de menselijke geschiedenis. Babylon staat centraal, terwijl de Eufraat als belangrijkste geografische as door het landschap stroomt. Daaromheen worden andere steden, landen en mythische gebieden weergegeven. De kaart weerspiegelt niet zozeer een natuurgetrouwe cartografie, maar een Mesopotamisch wereldbeeld waarin geografie, religie en kosmologie nauw met elkaar waren verweven. Dat juist deze unieke kaart in Sippar werd gevonden, onderstreept opnieuw de intellectuele betekenis van de stad. Zij laat zien dat Sippar niet alleen een centrum van religie en rechtspraak was, maar ook een plaats waar kennis over de wereld werd verzameld, bewaard en doorgegeven aan volgende generaties.

De geschiedenis van Sippar illustreert de opmerkelijke duurzaamheid van de Mesopotamische stedelijke cultuur. Eeuwenlang bleef de stad functioneren als religieus, juridisch en administratief centrum, terwijl verschillende dynastieën elkaar opvolgden en politieke machtsverhoudingen voortdurend veranderden. De voortdurende verering van Šamaš, de omvangrijke archieven en de vondst van de Babylonische Wereldkaart maken duidelijk dat Sippar veel meer was dan een provinciale stad aan de Eufraat. Zij was een intellectueel knooppunt waar religieuze traditie, wetenschappelijke nieuwsgierigheid en bestuurlijke organisatie samenkwamen en waar een belangrijk deel van het culturele erfgoed van Mesopotamië werd gevormd.

Bronnen van de illustraties

Afbeelding 4.1 – Archeologische vindplaats **Tell Abu Habbah** (het oude Sippar-Yahrurum).

Locatie: Gouvernement Bagdad, Irak.

Fotograaf: volgens de gebruikte afbeelding.

Bron: officiële archeologische publicatie, erfgoedinstantie of Wikimedia

Commons.

Licentie/Copyright: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 4.2 – Archeologische vindplaats **Tell ed-Der** (het oude Sippar-Amnanum).

Locatie: Gouvernement Bagdad, Irak.

Fotograaf: volgens de gebruikte afbeelding.

Bron: officiële archeologische publicatie of Wikimedia Commons.

Licentie/Copyright: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 4.3 – Satelliet- of overzichtskaart van de regio rond Sippar en de Eufraat.

Bron: historische of archeologische kaart uit een wetenschappelijke publicatie, of een vrij beschikbare kaart met correcte licentie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de voorwaarden van de gebruikte bron.

Afbeelding 4.4 – De **Babylonische Wereldkaart** (*Imago Mundi*).

Object: Spijkerschrifttablet met de oudste bekende Babylonische wereldkaart (ca. 6e eeuw v.Chr.).

Bewaarplaats: **The British Museum**, Londen.

Museumregistratie: **BM 92687**.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

De lange bewoningsgeschiedenis van Sippar

De archeologische resten van **Sippar** getuigen van een uitzonderlijk lange en vrijwel ononderbroken bewoningsgeschiedenis die zich uitstrekt over meer dan drie millennia. Hoewel aardewerkfragmenten aantonen dat het gebied reeds tijdens de **Urukperiode** (ca. 4000–3100 v.Chr.) incidenteel werd bezocht of bewoond, ontwikkelde Sippar zich pas in de eeuwen daarna tot een volwaardige stad. De vroegste bewoners maakten deel uit van een wereld waarin de eerste stedelijke gemeenschappen langs de Eufraat ontstonden en waarin landbouw, irrigatie en regionale handel de basis legden voor de opkomst van de Mesopotamische beschaving. De vondst van aardewerk uit deze vroege periode laat zien dat het gebied al vroeg werd opgenomen in de culturele invloedssfeer van Zuid-Mesopotamië, ook al was er toen nog geen sprake van de monumentale stad die Sippar later zou worden.

De eerste periode waarin sprake is van omvangrijke en blijvende bewoning dateert uit de **Vroegdynastieke periode** (ca. 2900–2334 v.Chr.). In deze tijd ontwikkelde Sippar zich tot een georganiseerde stad met tempels, administratieve gebouwen en woonwijken. De groei van de nederzetting hing nauw samen met haar gunstige ligging aan de Eufraat, waardoor zij een belangrijke schakel vormde tussen Noord- en Zuid-Mesopotamië. De rivier maakte niet alleen irrigatielandbouw mogelijk, maar fungeerde tevens als een van de belangrijkste verkeersaders van het oude Nabije Oosten. Via het water werden graan, wol, dadels, hout, metaal en natuursteen vervoerd, waardoor Sippar uitgroeide tot een economisch knooppunt dat intensieve contacten onderhield met andere Sumerische stadstaten.

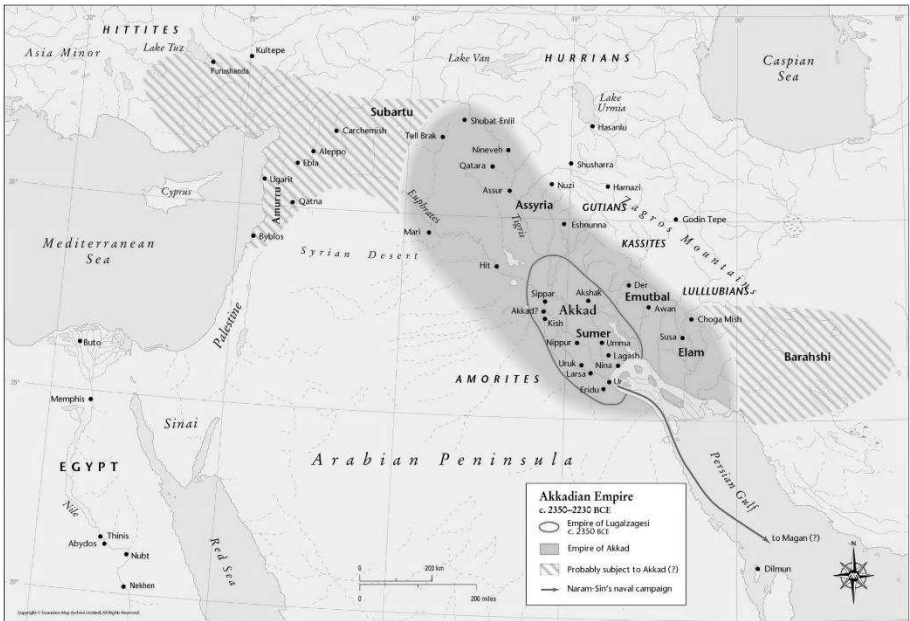
Tijdens het **Akkadische Rijk** (ca. 2334–2154 v.Chr.) werd Sippar opgenomen in het eerste territoriale wereldrijk uit de geschiedenis. Onder de koningen Sargon, Rimuš, Maništušu en Naram-Sîn bleef de stad een belangrijk administratief en religieus centrum. Archeologische vondsten uit deze periode tonen aan dat de stedelijke infrastructuur verder werd uitgebreid en dat de tempel van de zonnegod Šamaš een steeds grotere rol speelde binnen het bestuur van het rijk. De Akkadische overheersing bracht geen breuk met de bestaande stedelijke cultuur, maar integreerde Sippar in een veel groter politiek en economisch netwerk dat zich uitstreckte van de Perzische Golf tot diep in Syrië.

Halverwege de tekst kunnen de volgende illustraties worden opgenomen.

Mesopotamia, Uruk Culture, 4200-3150 B.C.
two bevel rim bowls, 4th millennium B.C.
authentic, molded

De grootste bloeiperiode van Sippar begon tijdens de **Oud-Babylonische periode** (ca. 1894–1595 v.Chr.). In deze eeuwen groeide de stad uit tot een van de belangrijkste religieuze en juridische centra van Babylonië. De beroemde tempel **E-babbar**, gewijd aan de zonnegod Šamaš, ontwikkelde zich tot een instelling van uitzonderlijke betekenis. Tempelarchieven, juridische documenten en administratieve teksten uit deze periode behoren tegenwoordig tot de rijkste schriftelijke bronnen voor de studie van het dagelijkse leven in Mesopotamië. De duizenden teruggevonden kleitabletten tonen een samenleving waarin handel, rechtspraak, onderwijs en religie nauw met elkaar verweven waren. Sippar bereikte in deze periode haar grootste economische en culturele invloed. Ook gedurende de **Kassitische periode** (ca. 1595–1155 v.Chr.) bleef Sippar een belangrijk stedelijk centrum. Hoewel de politieke macht inmiddels was

overgenomen door de Kassitische dynastie, bleven de bestaande religieuze instellingen grotendeels intact. De nieuwe heersers investeerden in het onderhoud van tempels en namen de traditionele Babylonische bestuursstructuren over. De continuïteit van de stedelijke cultuur blijkt duidelijk uit de archeologische lagen, waarin geen aanwijzingen zijn voor een langdurige onderbreking van de bewoning. Sippar bleef functioneren als religieus centrum van Šamaš en behield haar positie binnen het administratieve netwerk van Babylonië.

Tijdens de **Nieuw-Babylonische periode** (626–539 v.Chr.) beleefde Sippar opnieuw een fase van aanzienlijke welvaart. Koningen als **Nabopolassar** en **Nebukadnezar II** besteedden veel aandacht aan de restauratie van tempels en openbare gebouwen. Uit deze periode dateren talrijke administratieve archieven die inzicht geven in de economische organisatie van de stad. Het was tevens in Sippar dat de beroemde **Babylonische Wereldkaart** werd teruggevonden, een uitzonderlijk document dat de Mesopotamische voorstelling van de bekende wereld weerspiegelt en de intellectuele betekenis van de stad onderstreept.

Na de verovering van Babylonië door **Cyrus de Grote** in 539 v.Chr. bleef Sippar bewoond onder het bestuur van het **Achaemenidische Rijk**. Anders dan veel oudere steden verloor zij haar functie niet onmiddellijk. De Perzische administratie maakte gebruik van bestaande bestuursstructuren en liet de traditionele tempelorganisatie grotendeels intact. Ook onder de **Seleuciden** en later de **Parthen** bleef de stad in gebruik, zij het op kleinere schaal dan tijdens haar bloeiperiodes. Archeologische resten uit deze eeuwen tonen aan dat delen van de oude stad nog steeds werden bewoond en dat de religieuze tradities rond de tempel van Šamaš nog geruime tijd voortbestonden.

De opeenvolgende bewoningslagen van Sippar vormen daarmee een uitzonderlijk archeologisch archief waarin meer dan drieduizend jaar Mesopotamische geschiedenis is vastgelegd. Iedere laag weerspiegelt een nieuwe politieke werkelijkheid, maar tegelijkertijd ook een opmerkelijke culturele continuïteit. Rijken kwamen en gingen, dynastieën werden vervangen en grenzen verschoven voortdurend, terwijl Sippar haar karakter als religieus, administratief en intellectueel centrum grotendeels wist te behouden. Juist deze lange bewoningsgeschiedenis maakt de stad tot een van de meest waardevolle archeologische vindplaatsen van het Oude Nabije Oosten en tot een sleutelplaats voor het begrijpen van de ontwikkeling van de Mesopotamische beschaving.

Bronnen van de illustraties

Afbeelding 4.6 – Aardewerk uit de Urukperiode.

Object: Keramiek, ca. 4000–3100 v.Chr.

Bewaarplaats: volgens de gebruikte museumcollectie (bijvoorbeeld het British

Museum, Louvre of Iraq Museum).

Inventarisnummer: vermelden volgens het gekozen object.

Fotograaf: volgens de gebruikte museumcollectie.

Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 4.7 – Kaart van het Akkadische Rijk tijdens de regering van Sargon en Naram-Sîn.

Bron: wetenschappelijke historische kaart of atlas.

Copyright/licentie: overeenkomstig de voorwaarden van de gebruikte bron.

Afbeelding 4.9 – Resten van de tempel E-babbar in Sippar.

Locatie: Tell Abu Habbah, Irak.

Fotograaf: volgens de gebruikte afbeelding.

Bron: archeologische publicatie of officiële erfgoedinstantie.

Licentie/Copyright: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Afbeelding 4.10 – Kaart van het Achaemenidische Rijk met Babylonië als satrapie.

Bron: wetenschappelijke historische kaart.

Copyright/licentie: overeenkomstig de voorwaarden van de gebruikte bron.

Afbeelding 4.11 – Parthisch aardewerk of architectuur uit Sippar.

Object: Parthische periode, ca. 2e eeuw v.Chr.–2e eeuw n.Chr.

Bewaarplaats: volgens de gebruikte museumcollectie of archeologische publicatie.

Fotograaf: volgens de gebruikte bron.

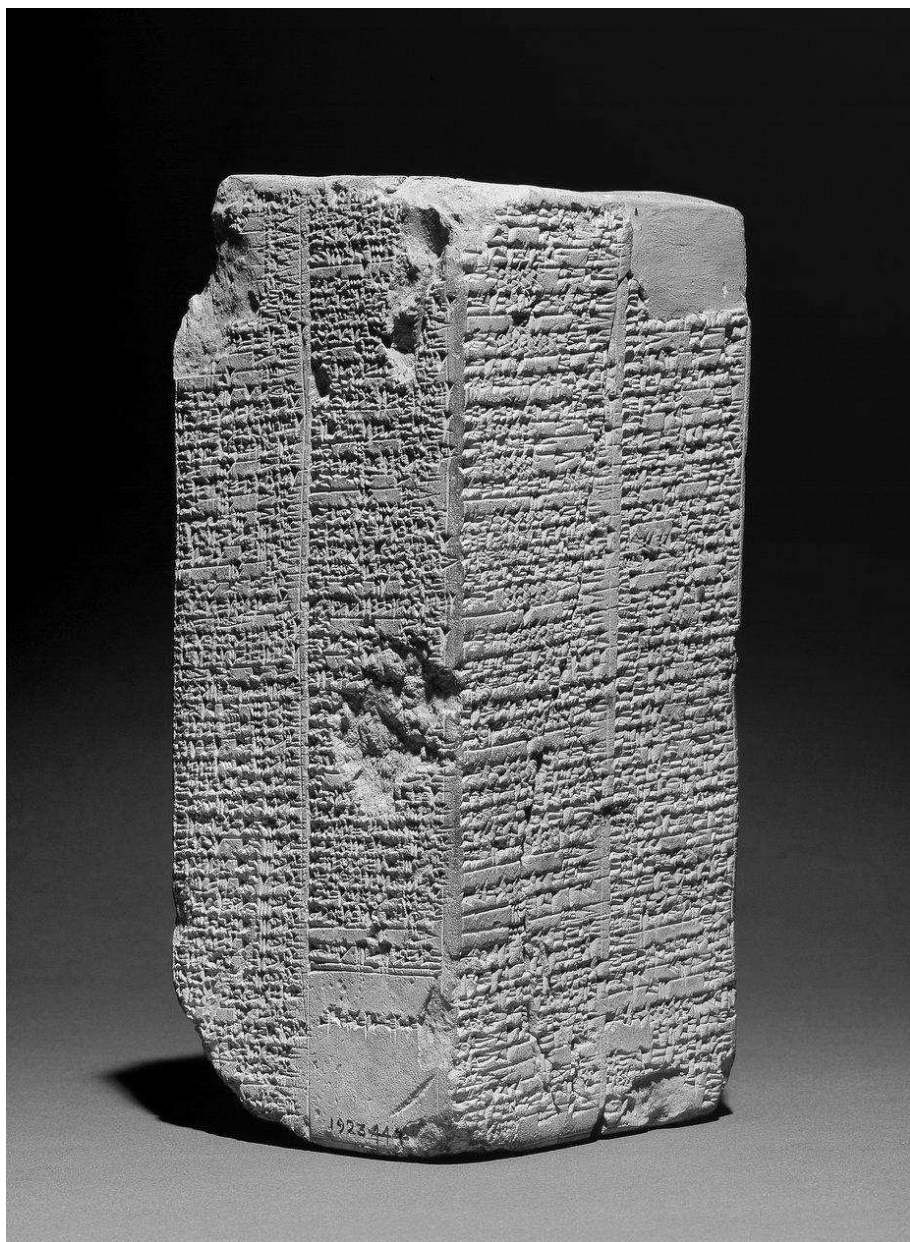
Copyright/licentie: overeenkomstig de licentie van de gebruikte afbeelding.

Sippar tijdens de Vroege Bronstijd

Hoewel archeologen in **Sippar** gedurende meer dan een eeuw duizenden spijkerschrifttabletten hebben opgegraven, blijft de vroegste geschiedenis van de stad opmerkelijk ongrijpbaar. Dit lijkt op het eerste gezicht een paradox. Nergens in Mesopotamië zijn zoveel administratieve, juridische en religieuze teksten uit latere perioden gevonden, maar juist over de eerste eeuwen van Sippar bestaan beschikken onderzoekers slechts over beperkte directe informatie. De verklaring hiervoor ligt in de aard van het archeologische bronnenmateriaal. Het overgrote deel van de teruggevonden kleitabletten dateert uit de Oud-Babylonische en Nieuw-Babylonische perioden, terwijl geschreven documenten uit de Vroege Bronstijd slechts sporadisch zijn overgeleverd. Daardoor moet de reconstructie van de vroegste ontwikkeling van Sippar grotendeels worden gebaseerd op archeologische opgravingsgegevens, aardewerktopologie, architectonische resten en latere literaire tradities.

Tijdens de **Vroege Bronstijd** (ca. 2900–2334 v.Chr.) ontwikkelde Sippar zich geleidelijk van een regionale nederzetting tot een georganiseerde stad met een eigen religieuze en bestuurlijke identiteit. De gunstige ligging aan de oostelijke oever van de Eufraat maakte de stad tot een natuurlijke schakel tussen Noord- en Zuid-Mesopotamië. Via de rivier werden landbouwproducten, wol, bitumen, hout en metalen vervoerd, terwijl irrigatiekanalen de omliggende landbouwgronden van water voorzagen. In deze periode ontstond het karakteristieke stedelijke landschap dat later zo kenmerkend zou worden voor Mesopotamië: monumentale tempels, administratieve gebouwen, woonwijken en een netwerk van wegen en waterlopen die de stad verbonden met de rest van het Tweestromenland. Hoewel de materiële resten uit deze vroege fase beperkt zijn, wijzen zij erop dat Sippar reeds vroeg deel uitmaakte van de snel groeiende stedelijke cultuur die zich vanuit Sumer over Mesopotamië verspreidde.

De oudste literaire verwijzing naar Sippar is te vinden in de **Sumerische Koningslijst**, een tekst waarin de opeenvolging van koningen vanaf de mythische begintijd van de mensheid wordt beschreven. In deze koningslijst verschijnt **En-men-dur-ana** als koning van Sippar. Hij behoort tot de reeks vorsten die volgens de traditie vóór de grote zondvloed regeerden. Anders dan historische koningen uit latere perioden bevindt En-men-dur-ana zich op de grens tussen geschiedenis, religieuze symboliek en mythe. Tot op heden is zijn naam niet teruggevonden in eigentijdse inscripties of administratieve documenten, waardoor archeologen en assyriologen hem niet als een historisch verifieerbare persoon kunnen beschouwen. Zijn betekenis ligt daarom vooral binnen de Mesopotamische religieuze en literaire traditie.

Volgens de latere Mesopotamische overlevering was En-men-dur-ana veel meer dan een koning alleen. Hij werd beschouwd als een uitverkorene van de zonnegod **Šamaš** en de weergod **Adad**, die hem toegang verleenden tot goddelijke kennis. In verschillende religieuze teksten ontvangt hij geheime openbaringen over hemeltekens, rituelen, waarzeggerij en priesterlijke wijsheid. Daardoor groeide hij uit tot de mythische stamvader van de Mesopotamische waarzeggers en tempelgeleerden. De figuur van En-men-dur-ana oefende eeuwenlang invloed uit op de religieuze tradities van het Oude Nabije Oosten en vertoont opvallende overeenkomsten met latere wijze of hemelse figuren uit de Joodse, christelijke en islamitische literatuur. Zijn verbondenheid met Sippar onderstreept de bijzondere positie die de stad reeds in de vroegste Mesopotamische tradities innam als centrum van religieuze kennis en goddelijke openbaring.

Dat de naam van En-men-dur-ana tot op heden niet in contemporaine archieven is aangetroffen, betekent niet dat Sippar in deze periode onbelangrijk was. Integendeel, de opname van de stad in de Sumerische Koningslijst laat

zien dat zij reeds in het derde millennium v.Chr. werd beschouwd als een van de oudste en meest prestigieuze steden van Mesopotamië. De samenstellers van deze koningslijst kozen slechts een beperkt aantal steden als dragers van het koningschap vóór de zondvloed. Dat Sippar tot deze exclusieve groep behoorde, weerspiegelt het hoge aanzien dat de stad in latere eeuwen genoot. Historische feiten en religieuze herinneringen raakten daarbij nauw met elkaar verweven, waardoor Sippar niet alleen een geografische plaats werd, maar ook een symbool van oeroude wijsheid en goddelijke legitimiteit.

De archeologische vondsten bevestigen dat de stad gedurende de Vroege Bronstijd gestaag bleef groeien. Nieuwe woonwijken ontstonden rondom de tempelcomplexen, irrigatiesystemen werden uitgebreid en de handel langs de Eufraat nam toe. Hoewel veel van deze vroege bouwfasen later door nieuwere bebouwing zijn overschreven, laten de verschillende bewoningslagen zien dat Sippar zich al vroeg ontwikkelde tot een duurzame stedelijke gemeenschap. Deze continuïteit zou uiteindelijk uitgroeien tot een van de opmerkelijkste kenmerken van de stad. Terwijl dynastieën elkaar opvolgden en politieke machtscentra voortdurend verschoven, bleef Sippar gedurende meer dan drieduizend jaar een plaats waar religie, bestuur en schriftcultuur elkaar ontmoetten. Juist in de Vroege Bronstijd werden de fundamenteen gelegd voor de belangrijke rol die de stad later zou vervullen binnen de Sumerische, Babylonische en Assyrische beschavingen.

Illustraties

Afbeelding 4.12 – Tell Abu Habbah (het oude Sippar), overzicht van de archeologische vindplaats.

Afbeelding 4.13 – Artist impression of een wetenschappelijke reconstructie van een Mesopotamische stad tijdens de Vroege Bronstijd.

Afbeelding 4.14 – De **Weld-Blundell Prism** met de Sumerische Koningslijst (Ashmolean Museum, Oxford).

Afbeelding 4.15 – Vroegdynastisch spijkerschrifttablet uit Zuid-Mesopotamië.

Afbeelding 4.16 – Reconstructie van irrigatiekanalen langs de Eufraat.

Afbeelding 4.17 – Archeologische resten van de tempel van Šamaš in Sippar.

Afbeelding 4.18 – Vroeg-Bronstijd aardewerk uit Sippar of een vergelijkbare Mesopotamische vindplaats.

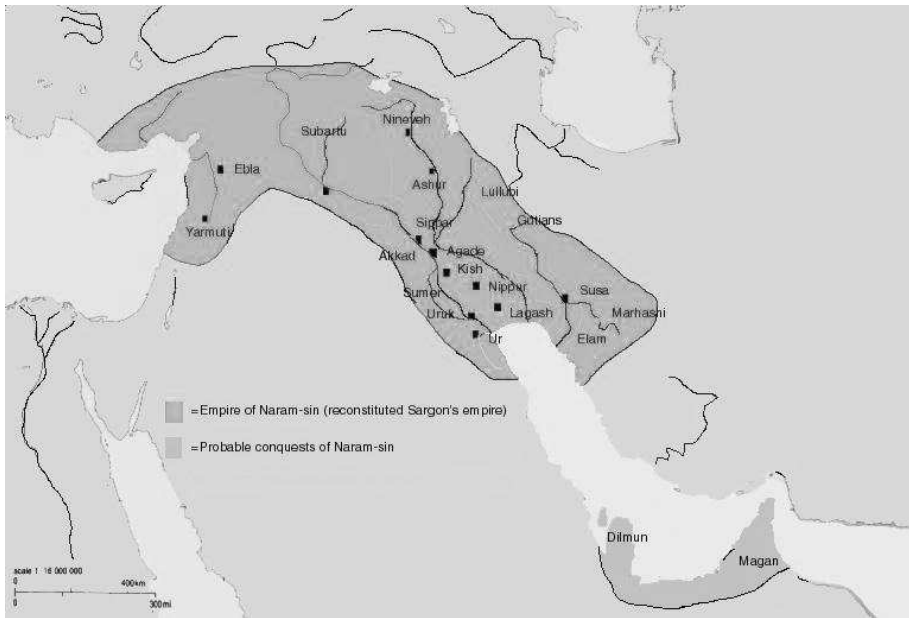
Sippar tijdens het Akkadische Rijk

De opkomst van het **Akkadische Rijk** in de 24e en 23e eeuw v.Chr. betekende voor Sippar geen breuk met haar verleden, maar juist een verdere versterking van haar religieuze en bestuurlijke betekenis. Terwijl de koningen van Akkad een ongekend territoriaal rijk opbouwden dat zich uitstreckte van de Perzische Golf tot aan de Middellandse Zee, bleef Sippar een van de belangrijkste heilige steden van Mesopotamië. Haar prestige was vooral gebaseerd op de verering van de zonnegod **Utu**, die in het Akkadisch bekend stond als **Šamaš**. Als god van het zonlicht, de waarheid en de rechtspraak gold Šamaš als de goddelijke rechter die dagelijks de wereld overschouwde en toezicht hield op het handelen van mensen en koningen. Zijn cultus verleende Sippar een religieuze autoriteit die de politieke grenzen van opeenvolgende rijken ver overschreed.

Het religieuze hart van de stad werd gevormd door de monumentale tempel **E-babbar** (Sumerisch: *É-babbar*, "Het Witte Huis" of "Het Stralende Huis"), een van de beroemdste heiligdommen van het Oude Nabije Oosten. Gedurende vele eeuwen vormde dit tempelcomplex het centrum van religieuze ceremonies, administratieve activiteiten en economische organisatie. Tempels waren in Mesopotamië veel meer dan plaatsen van eredienst; zij fungeerden als archieven, opleidingscentra, werkgevers, landbouwbedrijven en financiële instellingen. De priesters beheerden uitgestrekte landerijen, organiseerden handelsactiviteiten en hielden omvangrijke administraties bij op kleitabletten. Hierdoor ontwikkelde E-babbar zich tot een van de invloedrijkste religieuze instellingen van Babylonië, waarvan de archieven tegenwoordig een onmisbare bron vormen voor de kennis van de Mesopotamische samenleving.

Binnen het tempelcomplex werden niet uitsluitend Šamaš en zijn cultus vereerd. Zijn echtgenote **Aya**, godin van het ochtendlicht en de dageraad, bezat een prominente plaats binnen de religieuze rituelen van Sippar. Samen symboliseerden zij de dagelijkse cyclus van licht, gerechtigheid en kosmische orde. Daarnaast kende de stad een rijke religieuze diversiteit waarin meerdere godheden een eigen heiligdom bezaten. De godin **Mamu**, dochter van Šamaš en beschermster van dromen en goddelijke openbaringen, werd in Sippar vereerd als bemiddelaar tussen de wereld van de goden en die van de mensen. Ook de godinnen **Nin-Isina**, **Ninḫegal**, **Ninkarrak** en **Tašmētum** beschikten over tempels of kapellen binnen de stad. Hun aanwezigheid weerspiegelt de veelzijdigheid van de Mesopotamische religie, waarin genezing, wijsheid, vruchtbaarheid, communicatie en bescherming nauw met elkaar verbonden waren en gezamenlijk het religieuze landschap van Sippar vormgaven.

Halverwege de tekst kunnen de volgende illustraties worden opgenomen.

De bijzondere positie van Sippar binnen het Akkadische Rijk blijkt eveneens uit een van de opmerkelijkste archeologische vondsten van de stad: het **Kruisvormige Monument van Maništušu**. Dit monument, dat werd ontdekt in de ruïnes van de E-babbar-tempel, dateert uit de regering van koning **Maništušu**, de zoon en opvolger van Sargon van Akkad. De inscriptie getuigt van koninklijke schenkingen aan de tempel en onderstreept de nauwe relatie

tussen de Akkadische monarchie en de cultus van Šamaš. Door investeringen in prestigieuze heiligdommen versterkten de koningen niet alleen hun religieuze legitimiteit, maar bevestigden zij tevens hun rol als beschermers van de traditionele Mesopotamische goden. Deze politiek maakte het mogelijk om uiteenlopende bevolkingsgroepen binnen het uitgestrekte rijk onder één ideologisch kader te verenigen.

De stabiliteit van het Akkadische Rijk werd echter tegen het einde van de regering van **Naram-Sîn** ernstig op de proef gesteld. In de laatste decennia van de 23e eeuw v.Chr. ontstond een omvangrijke coalitie van opstandige stadstaten die zich verzette tegen het centrale gezag van Akkad. Volgens historische inscripties werd deze coalitie aangevoerd door **Iphur-Kis** van **Kisj** en **Amar-Girid** van **Uruk**, terwijl ook **Enlil-nizu** van **Nippur** zich bij de opstand aansloot. Daarnaast namen talrijke andere steden deel aan de rebellie, waaronder **Kutha**, **Sippar**, **Kazallu**, **Kiritab**, **Apiak** en **Borsippa**. Zelfs groepen Amoritische bergbewoners sloten zich bij het verzet aan. De opstand weerspiegelt de spanningen die konden ontstaan binnen het eerste territoriale rijk uit de wereldgeschiedenis, waar lokale elites regelmatig probeerden hun autonomie te herstellen wanneer de centrale macht te dominant werd.

Voor Sippar betekende deelname aan deze coalitie waarschijnlijk geen afwijzing van de Akkadische cultuur, maar eerder een uiting van politieke en economische belangen die door de expansieve rijkspolitiek onder druk waren komen te staan. De stad bleef immers afhankelijk van haar handelsnetwerken, tempelbezittingen en lokale bestuursstructuren. Toen Naram-Sîn uiteindelijk de opstand met militair geweld neersloeg, werd ook Sippar opnieuw onder het gezag van Akkad gebracht. De overwinning van de koning verstevigde tijdelijk de eenheid van het rijk, maar maakte tegelijkertijd duidelijk hoe kwetsbaar een uitgestrekt imperium kon zijn wanneer de belangen van regionale machtscentra uiteen begonnen te lopen.

Ondanks deze politieke onrust bleef Sippar haar religieuze betekenis behouden. De cultus van Šamaš bleef onverminderd voortbestaan en de E-babbar-tempel bleef functioneren als centrum van rechtspraak, administratie en schriftcultuur. Zelfs na de uiteindelijke ondergang van het Akkadische Rijk bleef de stad een van de belangrijkste religieuze centra van Mesopotamië. Daarmee toont de geschiedenis van Sippar tijdens de Akkadische periode aan dat religieuze instellingen vaak een veel grotere continuïteit bezaten dan de dynastieën die over hen regeerden. Terwijl rijken kwamen en gingen, bleef de stad haar positie als spiritueel en cultureel ankerpunt van de Mesopotamische beschaving behouden.

Illustraties

Afbeelding 4.19 – Opgravingen van de E-babbar-tempel in Tell Abu Habbah.

Afbeelding 4.20 – Het **Kruisvormige Monument van Maništušu**, gevonden in de E-babbar-tempel.

Afbeelding 4.21 – Kaart van het Akkadische Rijk tijdens de regering van Naram-Sîn.

Afbeelding 4.22 – Reliëf of voorstelling van de zonnegod **Šamaš**.

Afbeelding 4.23 – Akkadisch spijkerschrifttablet afkomstig uit Sippar of een vergelijkbare administratieve context.

Afbeelding 4.24 – Wetenschappelijke reconstructie van de E-babbar-tempel in haar bloeitijd.

Afbeelding 4.25 – De **Overwinningsstèle van Naram-Sîn** (Louvre Museum), als symbool van de onderdrukking van de grote opstanden tegen het Akkadische Rijk.

Sippar tijdens de Midden-Bronstijd I (ca. 1900–1820 v.Chr.)

De eerste eeuwen van de **Midden-Bronstijd** vormden een beslissende fase in de politieke ontwikkeling van Sippar. Terwijl de macht van de oude Sumerische stadstaten geleidelijk afnam, verschenen nieuwe Amoritische dynastieën op het toneel die de politieke kaart van Mesopotamië ingrijpend zouden veranderen. Een van deze dynastieën vestigde zich in **Babylon**, destijds nog een relatief bescheiden stad aan de Eufraat. In korte tijd ontwikkelde Babylon zich echter tot een ambitieuze regionale macht die haar invloed steeds verder uitbreidde over Noord- en Zuid-Babylonië. Door haar strategische ligging en haar religieuze prestige kon Sippar niet buiten deze machtsverschuiving blijven. De stad bevond zich op een kruispunt van handelsroutes en waterwegen en bezat bovendien de beroemde tempel van de zonnegod Šamaš, waardoor zij zowel economisch als ideologisch van groot belang was voor iedere vorst die aanspraak wilde maken op het koningschap over Babylonië.

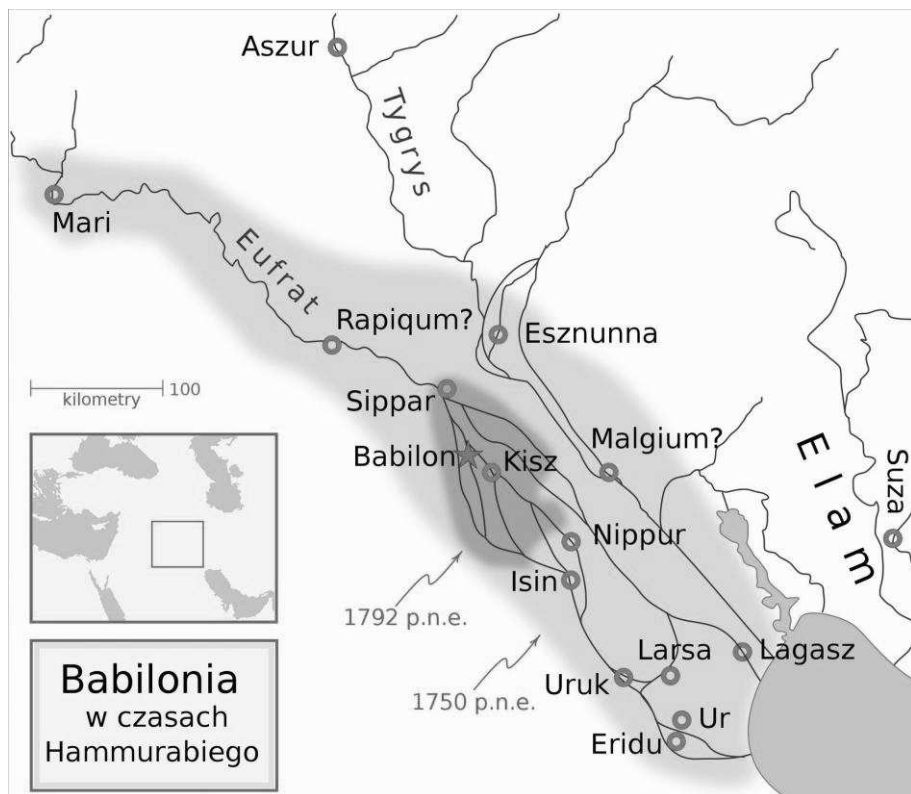
De Babylonische expansie kreeg vooral gestalte onder koning **Sumu-la-El** (ca. 1878–1843 v.Chr.), de tweede koning van de Eerste Dynastie van Babylon. Tijdens zijn regering voerde hij een reeks militaire campagnes waarmee hij omliggende stadstaten geleidelijk onder Babylonisch gezag bracht. Een van de belangrijkste successen was de inlijving van Sippar. Deze gebeurtenis betekende veel meer dan een territoriale uitbreiding alleen. Door de controle over Sippar verkreeg Babylon tevens het toezicht over het voornaamste cultuscentrum van Šamaš, de god die gold als de hoogste rechter en beschermer van de waarheid. Daarmee versterkte Sumu-la-El niet alleen zijn politieke positie, maar verwierf hij ook religieuze legitimiteit die zijn dynastie aanzienlijk meer prestige verleende.

Dat Sippar tijdens deze periode als een stad van uitzonderlijk belang werd beschouwd, blijkt uit de koninklijke jaarnamen van Sumu-la-El. In het negenentwintigste regeringsjaar liet de koning vastleggen dat hij de **stadsmuur van Sippar** had gebouwd of grondig had vernieuwd. Dergelijke stadsmuren waren niet uitsluitend militaire verdedigingswerken, maar symboliseerden tevens de bescherming van de goden, de veiligheid van de bevolking en de stabiliteit van het koninklijk gezag. De aanleg of restauratie van monumentale vestingwerken gold in Mesopotamië als een van de belangrijkste koninklijke prestaties en werd daarom vaak vereeuwigd in officiële inscripties en administratieve documenten.

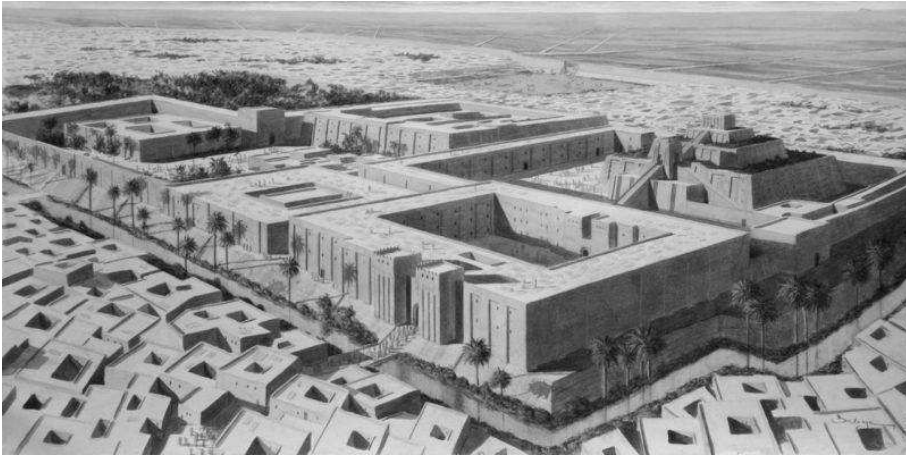
Ook de opvolgende Babylonische koningen besteedden aandacht aan Sippar. **Sabium** (ca. 1842–1829 v.Chr.) vermeldt in een van zijn jaarnamen religieuze werkzaamheden ten behoeve van Šamaš en **Marduk**, wat laat zien dat de stad

een centrale plaats bleef innemen binnen de koninklijke cultuspolitiek. Zijn opvolger **Apil-Sîn** (ca. 1828–1812 v.Chr.) liet eveneens werkzaamheden in Sippar uitvoeren, die in zijn veertiende regeringsjaar werden vastgelegd. Hoewel de beschikbare bronnen hierover beperkt zijn, maken zij duidelijk dat iedere Babylonische koning het noodzakelijk achtte zich zichtbaar te verbinden met de heilige stad van de zonnegod. Tempelrestauraties, offers en bouwactiviteiten vormden daarbij een essentieel onderdeel van het koningschap, omdat zij de nauwe band tussen de vorst en de goddelijke wereld benadrukten.

Halverwege de tekst kunnen de volgende illustraties worden opgenomen.

Ondanks de groeiende invloed van Babylon behield Sippar gedurende een deel van de Midden-Bronstijd een aanzienlijke mate van zelfstandigheid. Een van de meest intrigerende heersers uit deze overgangperiode was **Immerum**, wiens naam waarschijnlijk "ram" of "schaap" betekent. Uit administratieve documenten van de tempel van Šamaš blijkt dat hij gelijktijdig regeerde met Sumu-la-El. Zijn precieze politieke status blijft onderwerp van wetenschappelijke discussie. Mogelijk was hij een volledig onafhankelijke koning, maar het is even waarschijnlijk dat hij als vazalvorst onder Babylonisch oppergezag opereerde. Een bijzonder document waarop eden worden afgelegd aan zowel Immerum als Sumu-la-El suggereert dat beide machthebbers gedurende enige tijd naast elkaar werden erkend. Deze bronnen geven een zeldzaam inkijkje in de complexe politieke verhoudingen van Mesopotamië, waarin lokale dynastieën soms onder bescherming van een grotere macht konden voortbestaan.

De overgeleverde jaarnamen van Immerum werpen tevens licht op zijn bestuursbeleid. Zij tonen een vorst die zich nadrukkelijk presenteerde als bouwer, waterbeheerder en beschermer van de tempelcultus. Een van zijn bekendste jaarnamen vermeldt de bouw van een **tempel voor de godin Inanna**, terwijl een andere verwijst naar het graven van het **Asuhu-kanaal**. Irrigatiekanalen vormden de levensader van de Mesopotamische landbouw en hun aanleg gold als een van de belangrijkste verantwoordelijkheden van iedere koning. Door waterbeheer te koppelen aan religieuze bouwprojecten plaatste Immerum zich bewust binnen de eeuwenoude Mesopotamische traditie waarin goed bestuur werd gezien als een goddelijke opdracht.

Ook de religieuze muziek kreeg onder Immerum bijzondere aandacht. Een jaartitel vermeldt dat hij **twee balag-instrumenten** liet vervaardigen voor de tempel van Šamaš. De **balag** was een groot ritueel muziekinstrument dat tijdens tempelceremonies werd bespeeld door de **gala-priesters**, specialisten in

liturgische zang en klaagliederen. Muziek vormde een onmisbaar onderdeel van de Mesopotamische eredienst en werd beschouwd als een middel om de aanwezigheid van de goden op te roepen, rituelen te begeleiden en de kosmische orde te herstellen. Dat een koning de vervaardiging van dergelijke instrumenten liet opnemen in zijn officiële jaarnamen onderstreept het grote religieuze belang dat aan deze ceremonieën werd gehecht.

Na Immerum traden nog enkele lokale heersers op de voorgrond, onder wie **Ammi-šura** en **Buntaātun-ila**. Hun namen zijn bekend uit administratieve teksten en jaarnamen waarin tempelbouw, religieuze schenkingen en koninklijke rituelen worden vermeld. Van Ammi-šura is onder meer bekend dat hij de fundamenteën liet leggen voor een tempel van de stormgod **Adad**, terwijl Buntaātun-ila een **lilissu-trom** schonk aan de tempel van **Ninkarrak**, de godin van de geneeskunde. Deze handelingen illustreren opnieuw hoe nauw koningschap en religieuze legitimiteit met elkaar verweven waren. In de Mesopotamische politieke cultuur bevestigde een vorst zijn gezag niet uitsluitend door militaire successen, maar vooral door zorg te dragen voor de tempels en de eredienst.

Waarschijnlijk was **Buntaātun-ila** de laatste werkelijk onafhankelijke koning van Sippar voordat de stad definitief werd opgenomen in het Babylonische rijk. Daarnaast worden in enkele teksten ook de namen **Ilum-ma-Ila**, **Altinû** en **Lipit-Ištar** genoemd. Hun precieze positie blijft onzeker. Sommige onderzoekers beschouwen hen als lokale vorsten van Sippar, terwijl anderen menen dat zij elders in Babylonië regeerden. De schaarste aan eigentijdse bronnen maakt een definitieve identificatie onmogelijk, maar hun vermelding illustreert hoe gefragmenteerd het politieke landschap van Mesopotamië in deze overgangperiode nog was.

De geschiedenis van Sippar tijdens de Midden-Bronstijd laat zien hoe een eeuwenoude religieuze stad zich wist aan te passen aan een veranderende politieke werkelijkheid. Lokale vorsten maakten geleidelijk plaats voor het gezag van Babylon, terwijl de tempel van Šamaš haar centrale positie bleef behouden. Juist deze combinatie van politieke verandering en religieuze continuïteit zou kenmerkend blijven voor de verdere geschiedenis van Sippar. De stad verloor haar zelfstandigheid, maar haar culturele en spirituele betekenis nam eerder toe dan af. Onder Babylonisch bestuur groeide zij uit tot een van de belangrijkste religieuze en juridische centra van het Oude Nabije Oosten.

Illustraties

Afbeelding 4.29 – Luchtfoto van **Tell Abu Habbah** met de omwalling van het oude Sippar.

Afbeelding 4.30 – Archeologische resten van de stadsmuur die aan Sumu-la-El wordt toegeschreven.

Afbeelding 4.31 – Kaart van de uitbreiding van de **Eerste Dynastie van Babylon** tijdens de regering van Sumu-la-El.

Afbeelding 4.32 – Oud-Babylonisch kleitablet met een koninklijke jaarnaam.

Sippar tijdens de Midden-Bronstijd II (ca. 1820–1587 v.Chr.)

De **Midden-Bronstijd II** markeert de absolute bloeiperiode van Sippar binnen het Babylonische rijk. Nadat de stad definitief onder het gezag van de Eerste Dynastie van Babylon was gekomen, ontwikkelde zij zich tot een van de belangrijkste religieuze, juridische en administratieve centra van Mesopotamië. De eeuwen tussen circa 1820 en 1587 v.Chr. werden gekenmerkt door politieke stabiliteit, economische groei en intensieve bouwactiviteiten. Babylonische koningen investeerden niet alleen in de versterking van de stadsverdediging, maar ook in het onderhoud van tempels, irrigatiewerken en administratieve instellingen. Sippar groeide uit tot een stad waar religieuze autoriteit en koninklijk bestuur elkaar voortdurend versterkten.

Onder koning **Sîn-Muballit** (ca. 1811–1793 v.Chr.), de vader van Hammurabi, bleef Sippar een integraal onderdeel van het Babylonische rijk. Uit deze periode is onder meer een verzegelde kleien envelop bekend waarin administratieve documenten veilig werden bewaard. Dergelijke kleien enveloppen vormden een belangrijk onderdeel van het Mesopotamische administratieve systeem. Een kleitablet met een overeenkomst of juridische tekst werd in een tweede laag klei verpakt, waarna deze buitenzijde werd voorzien van cilinderzegels en officiële inscripties. Hierdoor kon de authenticiteit van het document worden gecontroleerd en werd vervalsing vrijwel onmogelijk gemaakt. Deze administratieve praktijk illustreert de hoge mate van bureaucratische organisatie die de Babylonische samenleving inmiddels had bereikt en laat zien hoe Sippar zich ontwikkelde tot een centrum waar schrift, rechtspraak en bestuur nauw met elkaar waren verweven.

De grootste bloei beleefde Sippar tijdens de lange regering van **Hammurabi** (ca. 1792–1750 v.Chr.), de beroemdste koning van Babylonië. Hoewel Hammurabi vooral bekend is vanwege zijn militaire veroveringen en zijn beroemde wetgeving, besteedde hij eveneens veel aandacht aan de versterking van de belangrijkste steden binnen zijn rijk. Sippar nam daarbij een bijzondere plaats in. In zijn drieëntwintigste regeringsjaar liet Hammurabi vastleggen dat hij de fundamenteën van de **stadsmuur van Sippar** had vernieuwd. Twintig jaar later, in zijn drieënveertigste regeringsjaar, werden opnieuw werkzaamheden aan dezelfde verdedigingswerken uitgevoerd. Dat de koning zich gedurende zijn regering herhaaldelijk met de stadsmuur bezighield, onderstreept het strategische belang van Sippar binnen het noordelijke deel van Babylonië.

Stadsmuren vormden in Mesopotamië veel meer dan militaire verdedigingswerken. Zij markeerden de symbolische grens tussen de geordende wereld van de stad en de onvoorspelbare buitenwereld. De muren beschermden

niet alleen de bevolking tegen vijandelijke aanvallen, maar boden ook veiligheid aan tempels, archieven, handelsvoorraden en irrigatie-infrastructuur. Omdat zij vrijwel volledig uit **leemtichels** waren opgebouwd, moesten zij voortdurend worden onderhouden. Regen, wind en overstromingen tastten het metselwerk voortdurend aan, waardoor restauraties een terugkerende taak vormden voor iedere koning die zijn verantwoordelijkheid als beschermer van de stad serieus nam. In de Mesopotamische koningsideologie gold het herstellen van stadsmuren daarom als een daad van goed bestuur en als een zichtbaar bewijs van goddelijke zorg voor de bevolking.

Halverwege de tekst kunnen de volgende illustraties worden opgenomen.

De nauwe band tussen Sippar en de Babylonische monarchie komt wellicht het duidelijkst tot uitdrukking in de beroemde **Codex Hammurabi**. Hoewel de beroemde basaltstèle tegenwoordig in het Louvre wordt bewaard en later als oorlogsbuit naar Susa werd overgebracht, nemen veel onderzoekers aan dat een exemplaar oorspronkelijk in **Sippar** was opgesteld. Deze veronderstelling is allesbehalve toevallig. Bovenaan de stèle is afgebeeld hoe **Šamaš**, de zonnegod en god van de rechtvaardigheid, gezeten op zijn troon de symbolen van koninklijk gezag overdraagt aan Hammurabi. Daarmee wordt zichtbaar gemaakt dat de koning zijn rechtspraak niet uit eigen macht ontving, maar als goddelijke

opdracht uitvoerde. Juist in Sippar, waar de cultus van Šamaš haar belangrijkste heiligdom bezat, zou een dergelijke monumentale wetstekst een krachtige religieuze en politieke betekenis hebben gehad. De wetten van Hammurabi vormden niet slechts een juridisch handboek, maar waren bovenal een ideologische verklaring waarin de koning zichzelf presenteerde als de door de goden aangestelde beschermer van gerechtigheid en maatschappelijke orde.

Na de dood van Hammurabi zette zijn zoon **Samsu-iluna** (ca. 1749–1712 v.Chr.) het onderhoud van Sippar voort. Reeds in zijn eerste regeringsjaar liet hij werkzaamheden uitvoeren aan de stadsmuur. Deze snelle voortzetting van de bouwactiviteiten laat zien dat de bescherming van Sippar als een koninklijke prioriteit werd beschouwd. Ondanks de politieke spanningen waarmee Samsu-iluna tijdens zijn regering werd geconfronteerd, bleef de stad haar positie als religieus en administratief centrum behouden. De tempel van Šamaš bleef functioneren als plaats van rechtspraak, onderwijs en economische administratie, terwijl de omvangrijke tempelarchieven voortdurend werden uitgebreid met nieuwe juridische en administratieve documenten.

Gedurende de gehele Midden-Bronstijd II kende Sippar een periode van grote economische voorspoed. De vruchtbare landbouwgronden langs de Eufraat leverden aanzienlijke opbrengsten aan graan, gerst en dadels, terwijl de rivier intensieve handel met andere Babylonische steden mogelijk maakte. Ambachtslieden vervaardigden textiel, metalen werktuigen, aardewerk en religieuze voorwerpen die zowel lokaal werden gebruikt als via handelsnetwerken werden verspreid. De tempel van Šamaš fungeerde daarbij als economisch centrum dat landerijen beheerde, personeel in dienst had, leningen verstrekke en uitgebreide administraties bijhield. Hierdoor ontwikkelde Sippar zich tot een van de best georganiseerde stedelijke economieën van het Oude Nabije Oosten.

Aan deze langdurige bloeiperiode kwam abrupt een einde toen de **Hettitische koning Muršili I** omstreeks **1587 v.Chr.** Babylonië binnenviel. Na een verrassend snelle veldtocht bereikte zijn leger Babylon, dat werd ingenomen en geplunderd. De val van Babylon betekende tevens het einde van de Eerste Babylonische Dynastie en bracht een fundamentele politieke omwenteling teweeg in Mesopotamië. Hoewel Sippar zelf waarschijnlijk minder zwaar werd getroffen dan de hoofdstad, verloor de stad haar centrale positie binnen het Babylonische rijk. De politieke instabiliteit die op de Hettitische invasie volgde, luidde een nieuwe fase in de geschiedenis van Mesopotamië in, waarin uiteindelijk de Kassieten de macht zouden overnemen. Toch bleef Sippar, dankzij haar eeuwenoude tempel van Šamaš en haar diep gewortelde religieuze tradities, een stad van uitzonderlijk belang. Zelfs na de ondergang van een dynastie bleven haar heiligdommen functioneren en haar archieven groeien, waardoor zij ook in de daaropvolgende eeuwen een van de belangrijkste culturele centra van Babylonië zou blijven.

Sippar tijdens de Late Bronstijd: Kassitische overheersing en de Elamitische verovering

Na de val van de Eerste Babylonische Dynastie en de Hettitische plundering van Babylon begon voor Mesopotamië een nieuwe politieke fase waarin de **Kassieten** geleidelijk de macht over Babylonië overnamen. Deze dynastie, die vermoedelijk afkomstig was uit het Zagrosgebergte ten oosten van de Tigris, wist zich opmerkelijk goed aan te passen aan de eeuwenoude Babylonische cultuur. In plaats van de bestaande religieuze en bestuurlijke structuren te vervangen, namen de Kassitische koningen deze grotendeels over. Ook **Sippar** bleef hierdoor haar bijzondere positie behouden als religieus centrum van de zonnegod **Šamaš**. De tempel **E-babbar** bleef functioneren als plaats van eredienst, rechtspraak, onderwijs en administratie, terwijl de omvangrijke tempelarchieven verder werden uitgebreid. De stad kende in deze periode geen spectaculaire politieke expansie, maar juist een langdurige stabiliteit waarin religieuze tradities en schriftcultuur zich onverminderd konden voortzetten.

Onder Kassitisch bestuur bleef Sippar een belangrijk knooppunt binnen het Babylonische rijk. De tempeladministratie beheerde uitgestrekte landbouwgronden, organiseerde handelsactiviteiten en hield nauwkeurige registers bij van economische transacties, religieuze schenkingen en juridische overeenkomsten. Duizenden kleitabletten uit deze periode tonen aan dat de stad een levendig centrum van schriftelijke administratie bleef. De Kassitische koningen presenteerden zich bewust als wettige opvolgers van de oude Babylonische vorsten en investeerden regelmatig in het herstel van tempels en irrigatiesystemen. Hierdoor bleef Sippar niet alleen economisch welvarend, maar behield zij ook haar reputatie als een van de belangrijkste heilige steden van Mesopotamië.

Aan deze relatief stabiele periode kwam tegen het einde van de twaalfde eeuw v.Chr. een abrupt einde. De **Elamitische koning Šutruk-Nahhunte I** (ca. 1184–1155 v.Chr.) ondernam een reeks succesvolle militaire campagnes tegen Babylonië. Zijn veldtochten waren niet uitsluitend gericht op territoriale verovering, maar hadden ook een uitgesproken symbolisch karakter. Door de heilige steden van Babylonië te onderwerpen en hun cultische monumenten naar Elam over te brengen, wilde Šutruk-Nahhunte aantonen dat de goddelijke gunst en de politieke superioriteit voortaan bij Elam lagen. Tijdens deze campagne werd ook **Sippar** ingenomen.

De verovering van Sippar betekende meer dan een militaire overwinning. De stad was immers het religieuze centrum van de zonnegod Šamaš en bezat talrijke monumenten die eeuwenlang het prestige van Babylonische en Akkadische koningen hadden uitgedragen. Šutruk-Nahhunte liet verschillende

kostbare voorwerpen als oorlogsbuit naar zijn hoofdstad **Susa** overbrengen. Onder deze buit bevonden zich beelden uit de tempel van Šamaš, die vervolgens een plaats kregen in de Elamitische heiligdommen. In de politieke cultuur van het Oude Nabije Oosten had het meenemen van godenbeelden en monumentale inscripties een diepgaande symbolische betekenis. Het was niet alleen een demonstratie van militaire macht, maar tevens een rituele daad waarmee de overwinnaar de bescherming van de overwonnen godheden naar zijn eigen rijk trachtte over te brengen.

Een van de beroemdste objecten die tijdens deze veldtocht werd meegenomen was de monumentale **Overwinningsstèle van Naram-Sîn**, oorspronkelijk opgericht door de Akkadische koning **Naram-Sîn** ruim duizend jaar eerder. Deze uitzonderlijke stèle, waarop de overwinning van Naram-Sîn op de Lullubi is afgebeeld, werd door Šutruk-Nahḫunte naar Susa vervoerd. Daar liet hij een eigen inscriptie toevoegen waarin hij verklaarde dat hij Sippar had overwonnen en het monument als offer aan de Elamitische oppergod **Inšušinak** had gewijd. Zijn tekst luidt in essentie dat Inšušinak hem de overwinning had geschonken, waarna hij Sippar innam, de stèle meenam en deze in Elam als heilig offer oprichtte. Door een monument van een beroemde Akkadische koning van een nieuwe inscriptie te voorzien, eigende Šutruk-Nahḫunte zich bewust het prestige van het Mesopotamische verleden toe. Het object veranderde daarmee van een Akkadisch koninklijk monument in een tastbaar symbool van Elamitische triomf.

Deze gebeurtenis laat zien hoe monumenten in het Oude Nabije Oosten een politieke betekenis konden krijgen die generaties en zelfs millennia overspande. Stèles, beelden en tempelvoorwerpen waren niet slechts kunstwerken of historische herinneringen; zij vertegenwoordigden de legitimiteit van koningen, de bescherming van goden en het collectieve geheugen van een beschaving. Het verplaatsen van dergelijke monumenten betekende daarom een bewuste herschrijving van de politieke werkelijkheid. Door de overwinning van een oude Akkadische koning letterlijk onder zijn eigen naam te plaatsen, presenteerde Šutruk-Nahḫunte zich als de nieuwe erfgenaam van de grote rijken van Mesopotamië.

Hoewel de Elamitische invallen grote schade aanrichtten, betekenden zij niet het einde van Sippar. De stad bleef ook na deze turbulente periode bewoond en de tempel van Šamaš zou in latere eeuwen opnieuw worden hersteld door Babylonische en Assyrische vorsten. De gebeurtenissen rond de verovering door Šutruk-Nahḫunte vormen echter een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van Sippar. Zij markeren het einde van de langdurige Kassitische overheersing en tonen tegelijkertijd hoe religieuze monumenten, koninklijke inscripties en oorlogsbuit konden uitgroeien tot instrumenten van politieke propaganda. Dankzij archeologische vondsten in zowel Sippar als Susa kan deze episode tegenwoordig uitzonderlijk nauwkeurig worden gereconstrueerd

en vormt zij een van de best gedocumenteerde voorbeelden van culturele toegeneming in de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten.

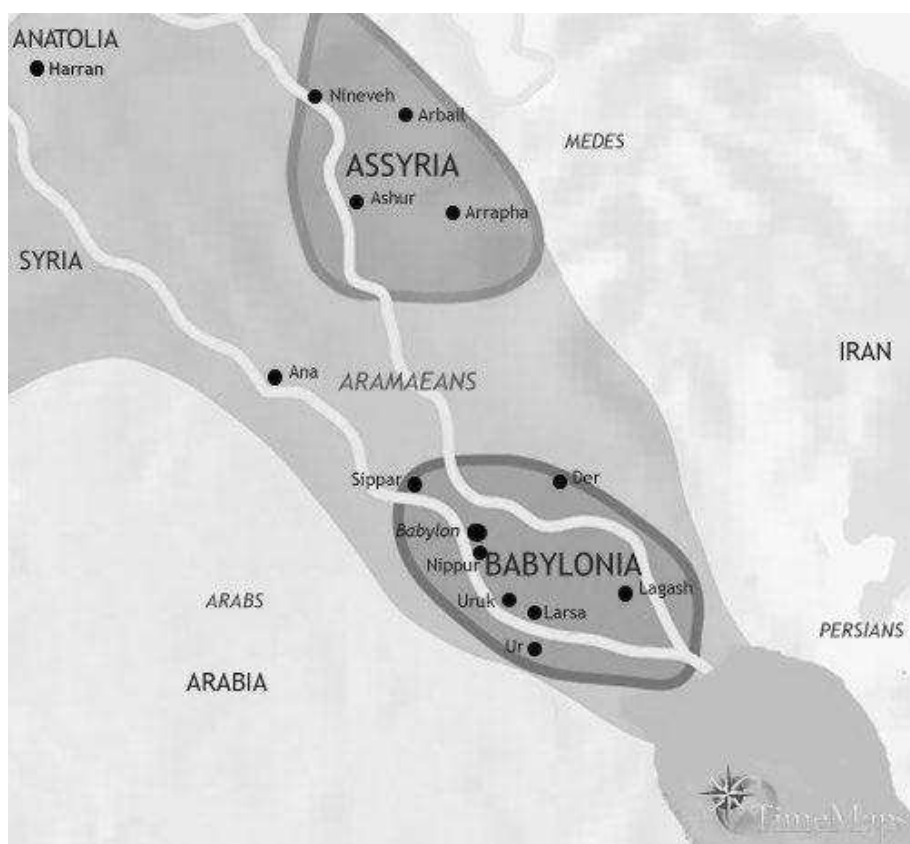
Sippar tijdens de IJzertijd: de heropleving onder Nebukadnezar I en de crisis van de elfde eeuw v.Chr.

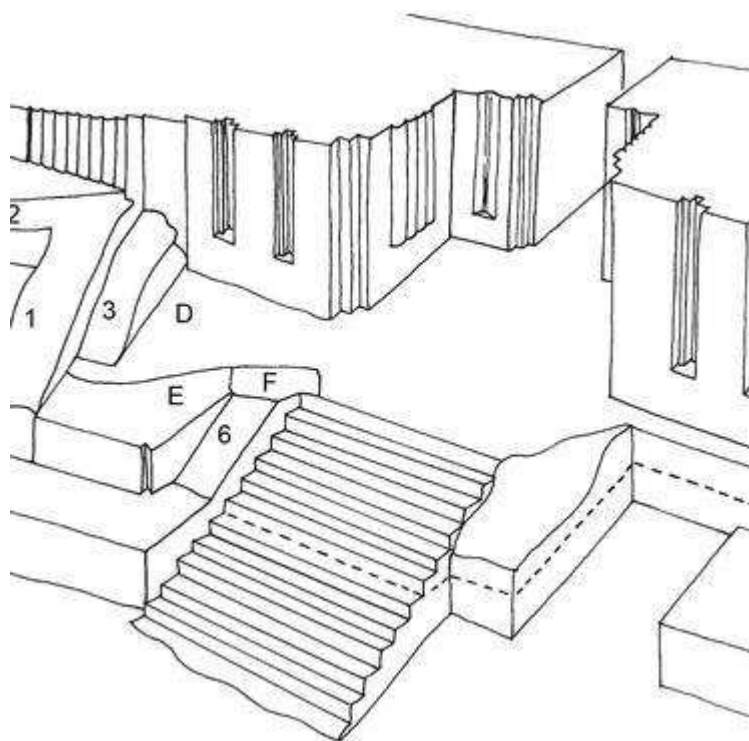
De overgang van de **Late Bronstijd** naar de **IJzertijd** behoort tot de meest ingrijpende perioden uit de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten. Rond het einde van de twaalfde eeuw v.Chr. stortten talrijke koninkrijken in Anatolië, Syrië en Mesopotamië in of verloren zij een groot deel van hun politieke invloed. Handelsnetwerken raakten ontwricht, grote steden werden verlaten of verwoest en nieuwe bevolkingsgroepen trokken door het landschap. Ook Babylonië werd door deze internationale crisis getroffen. Hoewel Sippar dankzij haar religieuze betekenis bleef voortbestaan, kreeg de stad te maken met een periode van politieke onzekerheid, economische achteruitgang en militaire dreiging. Toch wist zij, mede dankzij haar eeuwenoude tempel van de zonnegod Šamaš, haar rol als religieus centrum te behouden en vormde zij een belangrijk ankerpunt voor het herstel van de Babylonische beschaving.

Een eerste keerpunt kwam met de regering van **Nebukadnezar I** (ca. 1125–1104 v.Chr.), een van de meest succesvolle koningen van de Tweede Dynastie van Isin. Nadat de Elamieten gedurende tientallen jaren grote delen van Babylonië hadden overheerst en kostbare religieuze monumenten hadden meegenomen, wist Nebukadnezar I het Babylonische koningschap nieuw aanzien te geven. Zijn beroemdste overwinning was de succesvolle veldtocht tegen Elam, waarbij hij niet alleen het Elamitische leger versloeg, maar ook de geroofde cultusbeelden van de Babylonische goden wist terug te brengen. Deze overwinning had een enorme symbolische betekenis. In de Mesopotamische religieuze beleving betekende de terugkeer van een godenbeeld dat de god zelf opnieuw zijn intrek nam in zijn heiligdom en zijn bescherming over het land hervatte. Voor steden als Sippar betekende dit het herstel van de religieuze orde die tijdens de Elamitische invallen ernstig was verstoord.

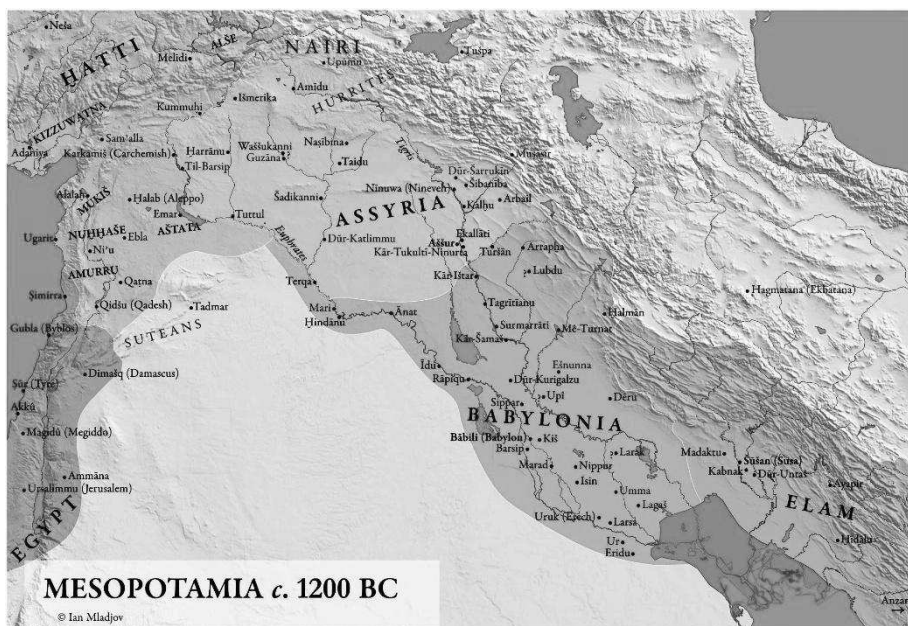
Onder Nebukadnezar I maakte Sippar deel uit van een bredere culturele en religieuze wederopbouw. Tempels werden hersteld, administratieve instellingen opnieuw georganiseerd en de traditionele culten kregen koninklijke ondersteuning. De tempel **E-babbar**, gewijd aan de zonnegod Šamaš, bleef een van de voornaamste religieuze centra van Babylonië. Niet alleen priesters en tempeldienaren, maar ook rechters, schriftgeleerden en bestuurders kwamen hier samen. De stad bleef daarmee een plaats waar religie, rechtspraak en staatsbestuur nauw met elkaar verweven waren. Hoewel de politieke macht zich in Babylon concentreerde, bleef Sippar het geestelijke hart van de Babylonische rechtsorde, aangezien Šamaš gold als de goddelijke bron van waarheid en gerechtigheid.

Halverwege de tekst kunnen de volgende illustraties worden opgenomen.

De heropleving bleek echter kwetsbaar. Tijdens de regering van **Adad-apla-iddina** (ca. 1068–1047 v.Chr.) kreeg Babylonië opnieuw te maken met ernstige invallen van rondtrekkende bevolkingsgroepen, waaronder de **Suteeërs**. Deze seminomadische stammen, die zich langs de randen van de Syrische en Arabische woestijnen bewogen, maakten gebruik van de verzwakte politieke situatie om nederzettingen, landbouwgebieden en handelsroutes aan te vallen. Anders dan georganiseerde rijken waren de Suteeërs moeilijk te bestrijden. Hun mobiele levenswijze stelde hen in staat onverwachte invallen uit te voeren en zich daarna snel terug te trekken, waardoor zij gedurende lange tijd een voortdurende bedreiging vormden voor de stedelijke centra van Babylonië.

Ook Sippar werd door deze onrust zwaar getroffen. Volgens latere Babylonische bronnen werden de tempels van de stad door de Suteeërs geplunderd en verwoest. De **E-babbar-tempel**, eeuwenlang het religieuze centrum van de cultus van Šamaš, liep ernstige schade op. Nog ingrijpender was het verlies van het **cultusbeeld van Šamaš**. In de Mesopotamische religie vertegenwoordigde een godenbeeld niet slechts een symbolische voorstelling van een godheid; het werd beschouwd als de fysieke verblijfplaats waarin de god zich tijdens rituelen manifesteerde. Het verdwijnen van een cultusbeeld betekende daarom veel meer dan het verlies van een kostbaar kunstwerk. Voor de inwoners van Sippar stond het gelijk aan het tijdelijk verlaten van de stad door haar beschermgod. De dagelijkse tempelrituelen konden niet langer op de gebruikelijke wijze worden uitgevoerd en de religieuze continuïteit waarop de stad eeuwenlang had vertrouwd, werd ernstig onderbroken.

Deze gebeurtenis had niet alleen religieuze, maar ook maatschappelijke gevolgen. Tempels vormden het economische hart van Mesopotamische steden. Zij beheerden landbouwgronden, stelden ambachtslieden en administrateurs te werk, verleenden kredieten en organiseerden de distributie van voedsel en grondstoffen. Wanneer een tempelcomplex werd verwoest, raakte niet alleen de eredienst ontwricht, maar kwam ook een aanzienlijk deel van het stedelijke economische leven stil te liggen. De vernietiging van de heiligdommen van Sippar moet daarom een diepgaande invloed hebben gehad op de bevolking, die geconfronteerd werd met politieke onzekerheid, economische achteruitgang en religieuze ontreddeering.

Toch betekende deze crisis niet het einde van Sippar. Zoals zo vaak in haar lange geschiedenis wist de stad zich opnieuw te herstellen. In de eeuwen die volgden zouden opeenvolgende Babylonische en Assyrische koningen aanzienlijke middelen investeren in de restauratie van de E-babbar-tempel en de heropleving van de cultus van Šamaš. Juist de gebeurtenissen uit de elfde eeuw v.Chr. maakten duidelijk hoe sterk de religieuze identiteit van Sippar was verankerd. Zelfs na de verwoesting van haar heiligdommen bleef de stad voortbestaan als een plaats van herinnering, traditie en religieuze legitimiteit. Deze veerkracht zou ervoor zorgen dat Sippar ook tijdens de Nieuw-Assyrische en Nieuw-Babylonische perioden opnieuw zou uitgroeien tot een van de belangrijkste heilige steden van het Oude Nabije Oosten.

Illustraties

Afbeelding 4.57 – Luchtfoto van **Tell Abu Habbah (Sippar)** met de archeologische resten van de stad.

Bron

Type: Archeologische luchtfoto.

Aanbevolen bron: Iraqi State Board of Antiquities and Heritage of een recente archeologische publicatie.

Afbeelding 4.58 – Wetenschappelijke reconstructie van de **E-babbar-tempel** ten tijde van Nebukadnezar I.

Bron

Type: Historische reconstructie.

Gebaseerd op: Opgravingsplattegronden van Tell Abu Habbah en archeologische publicaties over de tempel van Šamaš.

Afbeelding 4.59 – Artistieke reconstructie van **Nebukadnezar I** tijdens zijn veldtocht tegen Elam.